

ॐ सगि १२३४
म. प्र. म. ठाण

विषय *...*
स न *...*

REFBK-0005132

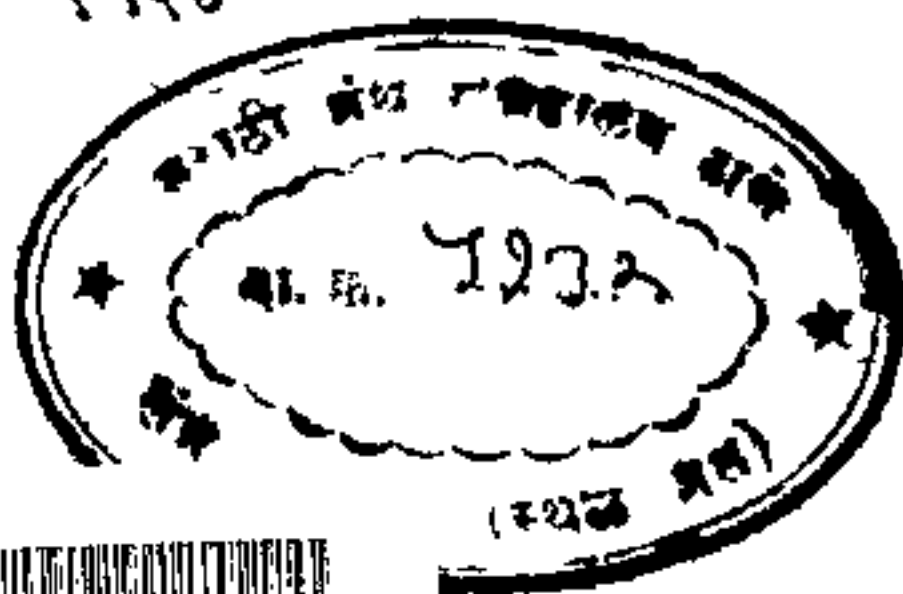
श्रीगोकेशोर

“संराक”

लेखक—

संतुराम रामकृष्ण कर्णिक

१९३४

REFBK-0005132

REFBK-0005132

किंमत एक रुपया.

प्रकाशक—

ग. गो. जाधव

सेवक प्रथमाला,

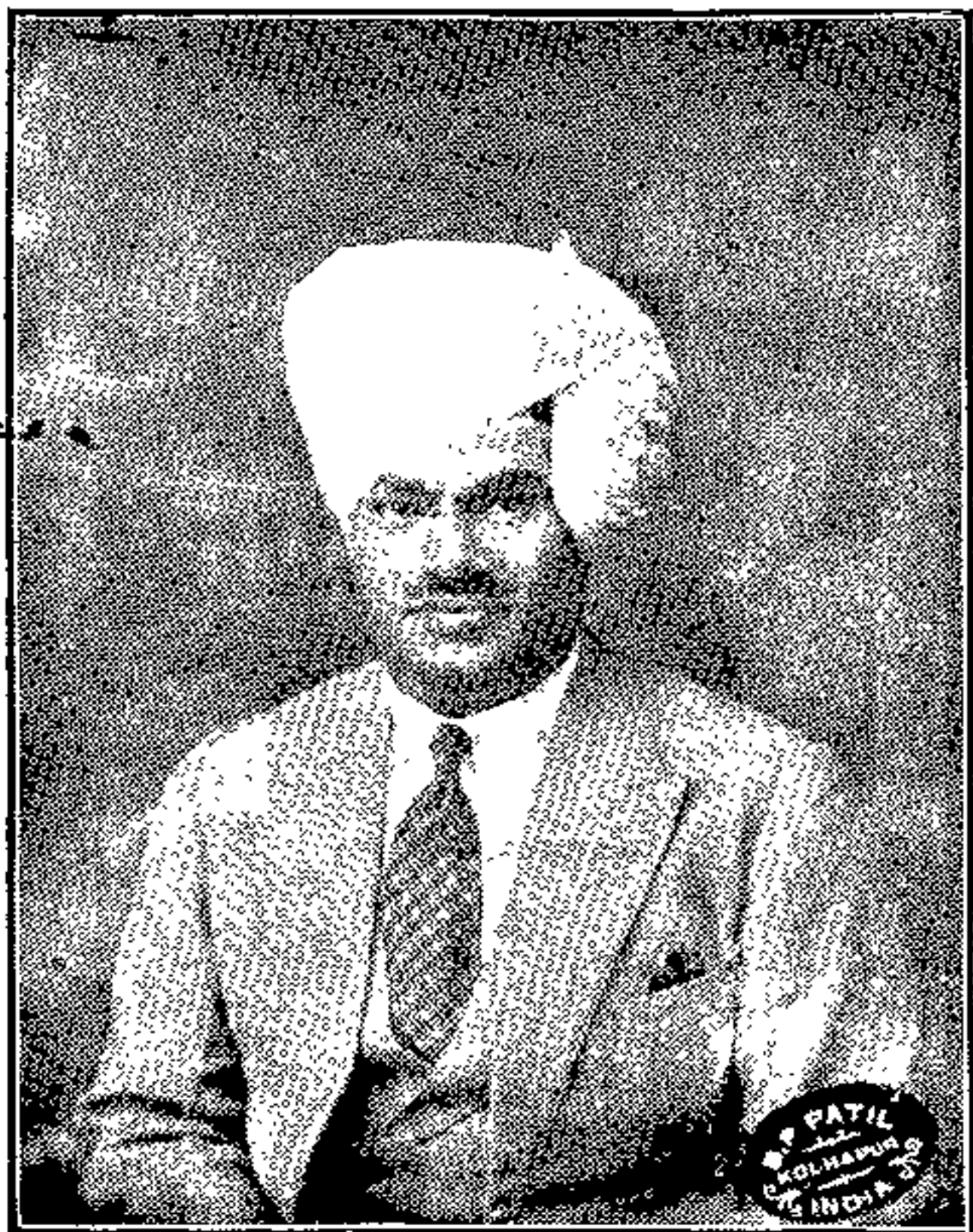
सेवक कचेरी, कोल्हापूर.

(सर्व इकर कर्त्यांचे स्वाधीन)

मुद्रक—

श. व. भोंसले

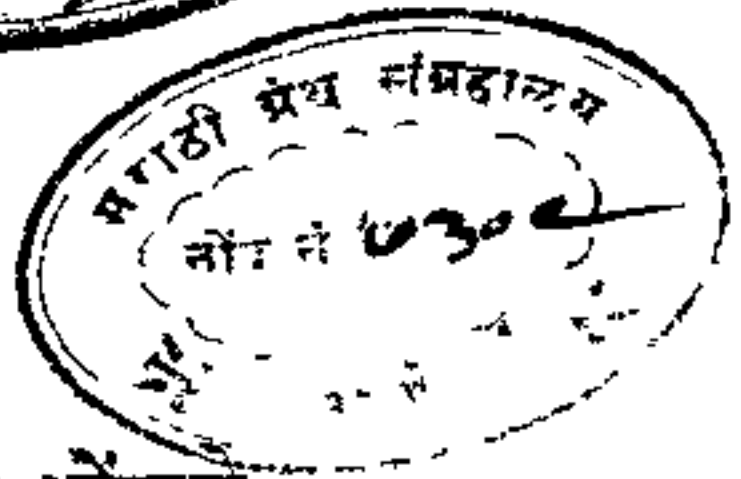
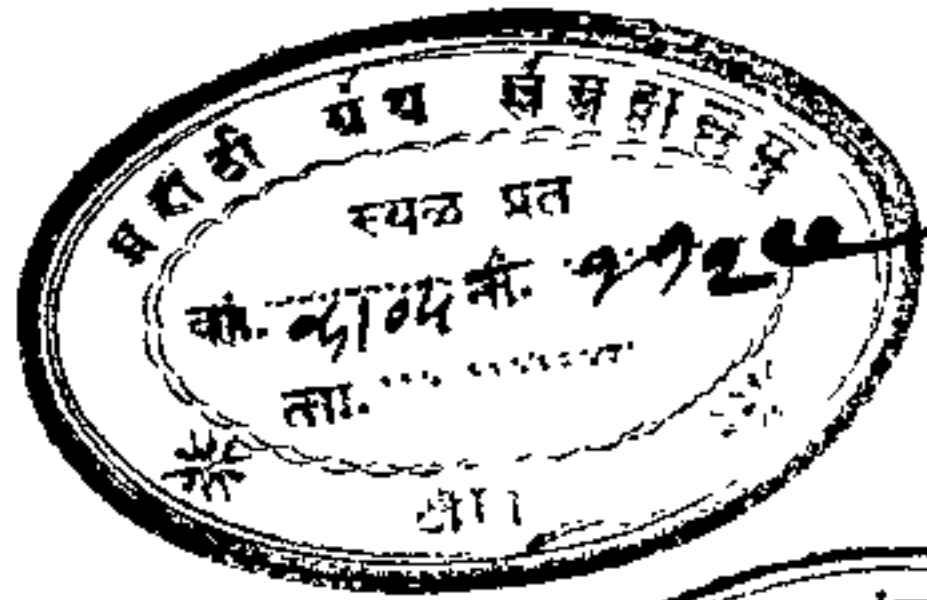
सेवक प्रेस, कोल्हापूर.

रावबहादूर डी एम् भोंसले,

चीफ़ सेक्रेटरी,

दु हिज हायनेस, दि महाराजा ऑफ़ कोल्हापूर.

राधनहादूर

दत्ताजीराव माधवराव भोंसले

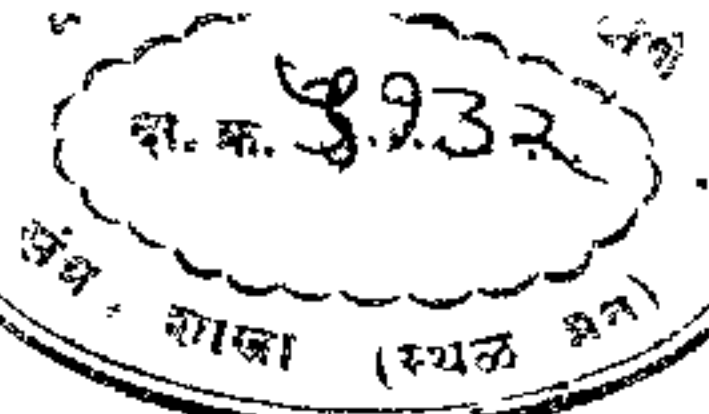
यांस

आदरपूर्वक अर्पण.

सं. रा. कर्णिक.

परिचय

त्रिविधवृत्त व तुतारी हीं वर्तमानपूर्वे उदयास आल्यानंतर लीकरच त्यात सराक या सहीने सुंदर विनोदी कविता वाचावयास मिळू लागल्या. या कवितातील अभिनव भाषापद्धति आणि विशिष्ट प्रकारचा विनोद यांच्या योगाने त्या मला इतक्या प्रिय झाल्या कीं सराकाचे खरे नाव व पत्ता मिळवून त्याचा परिचय करून घेण्याचे मी ठरविले. १९३१ साली माझा मुकाम पुण्यास असताना सराक यांनी मला कळविले कीं आपण कोल्हापुराहून मुंबईस जात आहो व अमुक दिवशीं सकाळीं पुणे स्टेशनावर तुम्ही आपणास भेटावयास यावे. त्याप्रमाणे मोठ्या उत्सुकतेने मुंबई मेलच्या वेळेवर मी स्टेशनवर गेलों; परंतु त्यानेळीं भेटीचा योग आला नाही त्यानंतर मला इतकेच कळाले कीं, सराक यांचे खरे नाव सतराम रामकृष्ण कार्णिक असे आहे. व त्यांचे वास्तव्य कोल्हापूर येथे आहे. माझ्या स्वतःच्या अजाणत्या विनोदाचे जे अगदी थोडे चाहेत आहेत त्यापैकी हा कार्णिक हे असल्याने त्यांची भेट घेण्याची मला वाटत असणारी उत्सुकता १९३२ च्या नाताळात कोल्हापुरच्या साहित्य समेलन प्रसर्गा पूर्ण झाली. माझ्या उतान्याच्या जागी सराक वाट पहात आहेत असा निरोप आल्यावरून मी घाईने उतान्यावर परत आलों. सराक हे कवि असल्याने त्यांचे एक मानसिक चित्र मनःचक्षू-पुढे उभे केले होते. काळी सावळी, रोडकी अशी देहयष्टि, चारचार बोटें वाढलेले केस, डोळ्यांना मोठ्या नबरचा चष्मा, अगात छाती उघडी ठेवणारा सदरा, त्यातून डोकावणाऱ्या बरगळ्या, अशा प्रकारची मूर्ति नजरेस पडेल असें मला वाटले होते. परंतु तिच्या ऐवजीं अपट्ट डेट् युरोपिअन् पोषाख केलेला पाणीदार डोळ्याचा, १६० रत्तल वजनाचा एक गृहस्थ माझी मार्गप्रतीक्षा

करोत असलेला पाहून हा सराकचा एकादा सरदारशिष्य असेल असे मी तर्किले. परंतु आपणच सराक आहो असे त्या भव्य तरुणाने सांगताच, 'कवि असूनहि तुम्ही फार चांगले दिसता !' असे उद्गार माझ्या तोंडून बाहेर पडले. सराक या व्यक्तीचा अधिक परिचय करून देण्याचे कारण मला वाटत नाही. कवि या नात्याने त्याची ओळख या पुस्तकाच्या योगाने वाचकास पटेलच. तत्पूर्वी ती वाचण्याची दिशा कशी असावी यासंबंधी चार विचार येथे मांडितो.

विनोदी कविता हे शब्दयुग्म ठेंगणे आकाश, शीतल अग्नि किंवा दुःखी विदूषक या जोड्याप्रमाणेच विरोधमय भासण्याचा सभव आहे. विनोदी लेखक छिद्रान्वेधी तर कविता रचणारा गुणान्वेधी असतो. विनोद कुरूता शोधून काढून जगापुढे मांडितो तर काव्य सौंदर्याचेच दर्शन देते. जगातील सुवादित्व, एकनिष्ठता, एकतानता यांवर कविता देवाचे अधिष्ठान असते तर विसवादित्व, चित्तव्यग्रता, कोलाहल याचा जेथे भर तेथे विनोदपिते नारदमुनि यांचे वास्तव्य असते. वास्तविक शब्दब्रह्माची ही देण अपत्ये एकमेकाची भावंडेच होत, परंतु त्यांच्या स्वभावात आणि वसतिस्थानात फारच मोठे अंतर आहे.

काव्य हे भावनामय असल्याने हृदयास तर विनोद विचारजन्य असल्याने बुद्धीस तवेद्य असतो. विनोदातहि भावनेचा अश मुळीच नमतो असे नाही; परंतु सहानुभूतीपेक्षा परदोषसंशोधनावर त्याची अधिक मदार असते. प्रेमीजनावहल कळकळीचे उद्गार काढून लैला आणि मजनू किंवा वृहबटाऊ आणि मोहनाराणी यांस जनतेच्या हृदयसिंहासनावर कवि नेऊन बसविले. परंतु त्याच जोडप्यांच्या विलापास एखाद्या विनोदपुंगवाच्या तडाक्यात सापडू द्या कीं लगेच तो त्यांना वेड्यांत काढून जनतेकडून त्याजवर धोंड्याचा वर्षाव करविल्यावाचून राहणार नाही !

आतां विनोदी कवींच्या अगांत वरील दोन्ही प्रकारचे गुण वसत आपले पाहिजे हे उघड आहे. जेवढे तिरस्करणीय असेल तेवढ्यावरच उप-

हासाच्या शस्त्राचा प्रहार करावयाचा आणि जे वंद्य असेल त्याच्या गळ्यांत काव्यहार घालावयाचा अशी वृत्ति ज्याच्या अंगी असेल तोच विनोदी कवि होय. समोर दिसेल त्याचा सरसकट उपहास करणारा ' विनोदी ' असला तरी ' कवि ' खास नव्हे. सराक याच्या कवितेत स्पृहणीयांचे विडम्बन किंवा राहणीयांची प्रशंसा यास थारा मिळाला नाही असे त्याच्या कृतांच्या अवलोकनावरून दिसून येते.

मध्यतरी महाराष्ट्रात लोकप्रिय झालेल्या व रानोमाळ माजलेल्या विडम्बन काव्यपद्धतीबद्दल सराक याचे मत फारच प्रतिकूल झालेले ' कवि आणि मरण ' या कवितेवरून दिसते. विडम्बन काव्याची उत्पत्ति वाजवीपेक्षा जास्त भडकल्यामुळे अनिष्ट झालेली प्रथा महाराष्ट्रात सुरू होऊन स्वतंत्र काव्य रचनेचे वाजलेले दिवाळे रसिकांच्या भावनेस काव्यासारखे खुपत आहे. स्वतंत्र प्रतिभेच्या अभावामुळे दिग्मूढ झालेले विडम्बन-कवी शारदेकडे प्रतिभेचा प्रसाद मागण्याकरिता गेले. त्याच्या कटकटीस कटाळून देवीने त्यास

‘ होईल मनीचे तुमच्या

परि मराल ज्याच्या त्याच्या

स्वमरणे ’

असा वर दिला. या वरामुळे भराभर विडम्बन काव्ये निर्माण झाली. परंतु सर्व कवी (अर्थात् कवितारूपाने) पटापट विस्मृतिगतेत जाऊन पडले आणि अनुकरण हे सर्वथैव त्याज्य आहे अशी त्यांची खाली झाली. सराक हे विनोदी कवी असले तरी विडम्बक नव्हेत, परंतु विडम्बन काव्यांचे वेडेपण स्वतंत्र काव्यनिर्मितीच्या आड येऊ लागले, तेव्हाच त्यांना हे उपहासाचे शस्त्र उपसावे लागले. आपण सर्कस पहावयास गेलो असता उत्तम कसरत करणाऱ्या खळाडूच्या मध्ये विदूषकाने एखाद्याची नकल करून दाखविली तर आपल्याला गमत वाटते; परंतु एखाद्या सर्कशीत एकाचि चांगल्या खळाडू

नसता विदूषकांच्या तांड्यानेच येऊन नकलांचा सपाटा चालू ठेवला तर आपल्याला तिरस्कार वाटेल. त्याप्रमाणेच विडम्बकांची संख्या प्रतिभाशाली कवींच्या सख्येपेक्षा कमी असेल तरच शारदेच्या राजवाड्यास शोभा आहे. नाहीतर त्या राजवाड्याचा फजितवाडा व्हावयाचा ! ' अमक्या तमक्याची क्षमा मागून—' ही कविता म्हणजे विडम्बनाचा थयथयाट पाहून कवींच्या अतःकरणान्या उडालेल्या भडक्यास फुटलेला जळजळीत वाचाच होय. विडम्बनात्मक काव्याच्या आरम्भाचा सांप्रदायिक टीप सराकारी या कवितेस मथळा म्हणून घेतलेला आहे. चागल्या कवितेचे विडम्बकांच्या हातून कसे पिडवडे होतात ते

‘ तुमचिच कवनें
 फिरवुनि काने
 मात्रा अथवा वेलांटी
 अकलची बनवू आन्टी
 गुलाब बनवू कोरांटी ’

या ओळींत कवीनें वर्णिलें आहे.

विडम्बन कवींवर बरेचसे तडाखे उडवूनहि कवि स्वतः विडम्बन रचनेच्या मोहात सापडल्याचें ' कुण्या एकीस ' या कवितेवरून स्पष्ट दिसत आहे. कदाचित् हे विडम्बनांचें विडम्बन असेल तथापि या मोहात सापडून परोपदेशे पांडित्यच्या आरोपास त्यानें स्वतःस पात्र करून घेतलें आहे. दुसरें एक विडम्बनगीत 'सजा झालेल्या चोराचें गाणें' यात ' डोळ्यानीं बघतो ' या शालेय कवितेचें विडम्बन नैपुण्यदर्शक आहे; तथापि कवितेच्या बाकीच्या भागांतलil विचार विस्कळीत वाटतात आणि कवितेचा आरंभ व शेवट यात रसाच्या दृष्टीनें बेसूरपणा वाटतो.

तथापि विडम्बनात्मक नव्हत अशा प्रकारचीं उपहासात्मक कवनें कुरण्यांत कवींचा हातखडा आहे. व उपहासात्मक कवितेचे आद्य कर्ते

कै.मोगरे यांच्या पाठोपाठ कालानुक्रमाने सराक यानाच स्थान मिळेल. मोगरे यांचे राजकारणातील लक्ष किंवा त्यांची दीर्घकाव्यनिर्मितीची शक्ति सराक यांच्यात दिसत नसली तरी सराकाचा तिखटपणा जास्त जलाल वाटतो. भोंपळी मिरची आणि लवंगी मिरची यांत जो फरक असतो तोच मोगरे आणि सराक यांच्या उपहासात्मक कवनात दिसून येतो. आकार व गुण यांचे प्रमाण व्यस्त असते.

‘देवपूजा’ या हास्यरसात्मक प्रकरणात देवपूजा करीत असताना जरी पूजकाची एकाग्रता देवावर नमून त्यांचे चित्त भलतीकडे गुतलेले असते तरी त्यांचे हात मात्र यत्राप्रमाणे सर्व विधी कला पार पाडीत असतात त्यांचे वर्णन स्वभावोक्तिमय भाषेत कवीने केलेले आहे. उपहासात्मक काव्याचे हे सुंदर उदाहरण आहे

‘ धावा यमरायाचा ’ या उपहासात्मक धाव्यात कवीने यमरायाचा धावा करून कवींच्या वाढत्या सख्येस आळा घालण्याची विनती केली आहे. या कवितेची भाषा विनोदपूर्ण असून

‘ पाहण्यावर करता काळे । झाले काळ्याचे पांढरे ॥

या वाक्यातील शब्दांची उलटापालट बहारीची आहे. लेखक स्वतः कवि असल्यामुळे हा धावा म्हणजे स्वतःच्या पायावर थोंडा पाडून घेण्यासारखेच आहे. याची जाणीव

‘ म्हणुनी प्रार्थितो जगदारि । येऊ नको माझ्या घरी ॥

या ओळीत त्याने दाखविली आहे. ‘ याचका याचक दृष्ट्या श्वानवत् गुर्गुरायत, ’ या वृत्तोप्रमाणे एका कवीला आपल्याशिवाय इतर कवी खूप नयेत हे साहजिक आहे रामदास आणि तुकाराम यांच्या वेळेपासून इतर कवींचा मत्सर सतकवींनीं दखील केलेला दिसता. मग त्यास सराक कसे अपवाद ठरतील!

‘ एका कवीचा मृत्युलेख ’ ही कविता कुकवाविर ओढलेला एक कोरडा आहे. ज्याला वाचकवर्ग टाळीत होता, ज्याला स्फूर्तीचा लवलेश

शिवला नाही व ज्याच्या काव्यसुमनांचें महत्त्व सख्येंतच आहे अशा कवीला त्याच्या बाडाचेंच सरण रचून जाळून टाकण्यात संशक यानीं विनोदनिष्ठुरता दाखविली आहे या अज्ञात कवाचा हा कोर्तिस्तभ प्रतिभाशून्य ओळी-बुळव्यास ताबड्या बावड्याप्रमाणे प्रतिबवक वाटे अशा सरस्वतीजवळ प्रार्थना आहे.

जाहिरातींवर पोट भरणाऱ्या कित्थेक नियतकालिकांत चालू कथेचें- किंवा कादंबरीचे तुकडे इतस्ततः फेंकून दिलेले असतात. आणि जाहि- रातींच्या जंगलातून पुढील कथानक शोधून काढता काढता वाचकांच्या नाक्री नव कसे येतात यावर लडेतोड परतु मार्मिक टीका 'एका साप्ताहिकातील एक चटकदार गाष्ट' या कवितेत कला आहे. सामान्य वाचकवर्गास तिच्यातले मर्म पटल्याशिवाय राहणार नाही. कवीच्या रचनाकौशल्यास ही कविता श्रेयस्कारक आहे.

'माझी लघुकथा' हा नियतकालिकाच्या लेखकवर्गावर ओढलेला कोरडा आहे. प्रेमविषयक कविता, गुप्तपोलिशी गोष्टी किंवा नाट्यछटा यात गति न चालल्यामुळें इग्रजी लघुकथेचें रूपांतर करण्याची वेळ एका लेखकावर येते व

“ दोन थोरांचे कल्पना विचार
सदा एका रेषेंत चालणार ”

वा ठराविक उत्तरांनै तो आक्षेपकाचें समाधान करू पाहतो.

“ कथा काव्यांतुनि सदा वाहिलेलें
किती लकांनी तसें पाघळालें ”

वा ओळींतील लकांनीं या शब्दावरील टीप कवीचा जातिवत मिस्कीलपणा दर्शविते. ही टीप अशी आहे:—

ही शिबी नव्हे; 'लेखकांनीं' असें आहे, यतिभंग का काय म्हणतात, तो होऊ नये म्हणून मधला 'ख' गाळला आहे !

‘ गड्या ! खरें बोल, ’ या उपालभात्मक कवितेंत विद्वत्तेचा आव आणणारा सपादकवर्ग, आवट वरणास महाग होऊन काव्यनिक अमृतपानात दग होणारे कवी, खऱ्या खोश्याचा विविनिषेध न वाळगणारे वकील, फड सप्पा करणारे देशभक्त वगैरे ढांगो लोकावर कवीने ताशेरा झाडून जगतात नोकाळलेल्या स्वार्थाची खता दर्शविली आहे. तथापि असल्या या खंती उत्तन्न करणाऱ्या जगांत दिव्यप्रेषित महात्म्याची मूर्ति डोळ्यापुढें दिसून त्यास आशा वाटलेली आहे. कविता लिहिल्यानंतर महात्म्यांनी ज्या नाना प्रकारच्या कालाच्या उड्या टाकिल्या त्यावरून आता कवापुढाल नेवढाहि आशेचा किरण नाहीसा झाला असला पाहिजे अशा सकारण भांति वाटते ! आपण तेवढे निःस्वार्थी, पुण्यवान आणि सत्यप्रिय, आंगे बाकीचें जग आपमतलनी व ढांगी असें कित्येक लोक अट्टाहासानें जगापुढें माडोत असतात. त्यातच प्रस्तुत कवीची गणना करावी लागत आहे.

सराक याच्या कित्येक कविता कूटप्रश्नात्मक आहेत, त्या वाचताना “ हा पदार्थ उमगा घण्मासिचा वायदा ” असें बजावून कोडीं घालणाऱ्या विड्वल कवीची आठवण होते. सराकाचे कूटप्रश्न आधुनिक युगास साजतील अशा प्रकारचे आणि चातुर्ययुक्त आहेत.

‘ मी कोण ? ’ या कूटप्रश्नात्मक कवितेंत नोकरवर्गास मासिक पगारावर कसें अवलंबून रहावें त्याचें खुत्रीदार वर्णन आलंलें आहे. साधारण प्रापचिकाची दैना व ताराबळ यात सहानुभूतिपर शब्दांनीं वर्णिली आहे.

‘ बाळ्या मला कां आवडतो ! ’ ही कविता अगोच कूटात्मक असून तिचें शेवटल्या ओळींत दिलेले उत्तर वाचनीय आहे.

‘ अशि सुदर अविनाहित तरुण बहिण त्याची ’

‘ बाळ्याच्या... .. ! ’ ही कूटप्रश्नात्मक कविता पहिलें चुवन या कवितेंतल्या सारखीच असल्यामुळें पुनराकमय वाटत.

‘ ही कोण ? ’ ही कविता इतर अनेक कूटप्रश्नात्मक कवितांप्रमाणेच कवींचे नैपुण्य प्रकट करणारी आहे. अव्यक्ताला मूर्त रूप देणारी, स्वतःचे तोंड काळे करून दुसऱ्याला शुभ्र कीर्ति मिळवून देणारी, प्रतिभाशाली लेखकाना (येथे कवीने यमकपूर्तीसाठी ‘ वीराना ’ देखील दडपून दिले आहे) नतमस्तक करावयास लावणारी अशी ही कोण ? असा प्रश्न करून ‘ लेखणी ’ हे त्याचे उत्तर कवीने दिले आहे.

कूटप्रश्नापेक्षां सराक यांच्या चतुरोक्ति अधिक मनोहर व भाषाप्रभुत्व निदर्शक आहेत. संस्कृत किंवा मराठी सुभाषित वाङ्मयात अशा चतुरोक्ति पुष्कळ आढळतात; परंतु इंग्रजी भाषेच्या शब्ददारिद्र्यामुळे तीत त्याचा भरणा कमी आढळतो. अर्थात् इंग्रजी टीकाशास्त्राच्या उष्ट्या पत्रावळी गोळा करून तत्रशास्त्रज्ञांचे स्ताम माजविणारे आधुनिक टीकाकार या प्रकारच्या काव्यास कदाचित् नाकें सुरडतील व त्या भावनैकगम्य नसल्याने त्यात काव्याश नाही असा शेर ठोकतील. परंतु आधुनिक टीकाशास्त्राबरोबर परंपरागत अलंकारांचे ज्यांनी अध्ययन केले असेल त्यास सराकांच्या चतुरोक्ति पेशवाईकालीन शाहिरांच्या चतुरोक्तिंप्रमाणेच आल्हाददायक वाटताल.

‘ प्रथमा ते सवोधन ’ ही कविता चतुरोक्तींचे उदाहरण आहे. प्रथम दिवसापासून अष्टम दिवसापर्यंतच्या प्रेमाच्या चढत्या पायऱ्या विभक्तीच्या नावाने वर्णन करण्यात कव्याने कोटीबाजपणाची शर्थ केली आहे. त्यातल्या त्यांत अद्वितीय, पंचमी, षष्ठी व सवोधन या शब्दावरील कोट्या अनपेक्षितपणामुळे विशेष कुतूहलजनक वाटतात.

‘ काही समस्या ’ या प्रकरणात राम जोश्यांच्या डेकापन्हतीच्या धर्तीवर चार समस्या आहेत. त्यापैकी पतोजीची छडी आणि मित्रनामा प्राणी या दोन दृश्य वाटतात. त्यांतल्या त्यात दुसरी समस्या कवींच्या नैराश्यवादाची चुणूक दाखविते.

‘ विराम चिन्हें ’ या सुंदर काव्यांत आयुष्याच्या वेगळाल्या स्थितींवर स्वल्प विरामापासून उद्गार चिन्हापर्यंतच्या चिन्हांनी दशांशविलेच्या विकाराचा पगडा कसा बसलेला असतो याचें दिग्दर्शन केलेलें आहे व शेवटीं पूर्ण विराम देवविण्याची परमेश्वराजवळ याचना केलेली आहे. या काव्यातील हास्यरसावर औदासिन्याची सावली पडलेली असल्याने त्याला मेघखड शिवलेल्या चंद्रविंबाचें मनोहारित्व आलेलें आहे.

‘ माझ्या जीवितातील ऋतु, ’ हे एका फजोत झालेल्या तरुणाचे आत्मकथन किंचित् ‘ विराम चिन्हाच्या ’ धर्तीवर आहे. कथानायक एका तरुणीवर मोहित होऊन सर्व जीवितास वसत मानितो; परंतु त्याच्या प्रेमी चाळ्याचा सुगवा लागताच तिचे आंशुष्ट त्यास ‘ खाऊ ’ देऊन त्याच्या आयुष्याचा मधिम ऋतु करून टाकितो व ओघानेंच त्याच्या नेत्रातून वर्षाव सुरू होतो. त्याची नोकरी चाकरी जाऊन त्यास शिऱ्याचा अनुभव घ्यावा लागतो. कवितेचा शेवट मात्र ओढून ताणून आणिल्यासारखा दिसतो हेमन्त व्याख्यानमालेचा सवव असल्या उनाड नात्याशी स्वाभाविक रीतीने येत नाही. त्याऐवजीं हेमन्त ऋतूंत कथानायकास थडा फराळ घालून शिशिर ऋतूतील लण तत्कालीन शखवाद्याने त्याला साजरा करावयास लाविला असता तर साखळी पूर्ण झाला असती अमें मला वाटते

सराक याच्या बुद्धिजन्य व बुद्धिगम्य कविताचा परिचय करून दिल्या नंतर त्याच्या हृद्य कृतीची तोंडआळख करून दिली पाहिजे.

‘ सोन्या तार काहीं बोलतो ! ’ या कवितेंत हास्य आणि वत्सल या रसांच हृदयगम मिश्रण साधलेलें आहे. मुलाच्या लीला आईस किती आवडतात आणि त्याच्या क्षुल्लक व सामान्य कृतींनी ती किती वेडावून जाते याचें सुंदर चित्र कवीने रेखाटले आहे.

मातेच्या हृदयास काय न दिसे ? माते मनीं वाटलें
शत्रूब्रह्म समस्त भासत तिला सोन्यात सामावळें

हे या प्रकरणाचें तात्पर्य कविव्याच सुंदर शब्दांत दिल्यावचून राहवत नाहीं.

‘ तेव्हां आणि आता ’ या नाट्यगीतांत जिने आपल्या लहानपणी सासुरवात भोगला परंतु तो भोगतांना आपल्यालाहि सासुरणाचे दिवस वावयाचे आहेत अशा आशेवर निमुटपणें हाल सोसले, पण जिला पुढें अत्याधुनिक सून मिळाल्यामुळें आपली हास फेडून न घेता पुनः सुनेकडूनच कळ सोसावा लागत आहे अशा आधुनिक काळातील सासुरचें गाढाणें वर्णिलें आहे. चार दिवस सासुराचे आणि चार दिवस सुनेचे अशी म्हण आहे; परंतु क्रांतिकाळांत अनेक अन्यायांची फेड प्रतिअन्यायांनीं होणें दुरापास्त होतें आणि उतन्याची फेड तर राहोच, परंतु अन्यायाची न्याय्य भरपाई देखीक होत नाहीं, हें तरब या हास्य व करुण या परस्परविरोधी रसांच्या मिश्रणानें बनविलेल्या या कवितेनें जगापुढें मांडिलें आहे.

‘ एका शब्दासाठीं विनवणी ’ या कवितेंत एक गृहस्थ आपल्या रुग्णीची अबोला सोडण्याकरितां विनवणी करीत आहे, परंतु ती सिद्धीस न येण्यानें स्वानें तिच्या तोंडून ‘ इच्छा ’ हा शब्द बद्दविण्यास कशी युक्ति योजिली तिचें वर्णन आहे. ही कविता भृंगारप्रधान असून तींत हास्यरसहि मिश्रित केला आहे. त्यांतल्या त्यांत खालील दोन उपहासात्मक कविता प्रणवी न्याजगीताचे गमतीद्वार मासले म्हणून चालून पहाण्याजोग्या आहेत.

तनि वाजुनि दहा मिनिटें सये !

जाइलीं तरि कशी करुणा न ये

भेटरांत गरदी बहु होइल

रुष्टता न जरि सस्वर जाइल ॥ ५ ॥

लेस, पातळ, पाव्डर कीमही

स्नो, तसेच किती तरि सेंदही

रेशमी नवनवे किति न्हाऊण

ऑर्डरीन, गुणिले ! तुझियास्तव ॥ ६ ॥

‘पत्नीचें हृदय,’ या कवितेंत कजाग परतु प्रेमळ आणि व्यवहार-
 चतुर पत्नीचें स्वभावाचित्र सुंदर रेखाटलें आहे. कजाग पत्नीचें पतीस
 उद्देशून कठोर भाषण रोजच्या परिचयाचेंच असल्यामुळें ब तेंहि वरवर ओठा-
 पासूनच असल्यामुळें कर्कशापतीस तोंप लागावी यात नवल नाही.
 त्याचप्रमाणें कठोर भाषणानंतर तिच्या अतःकरणास पतीच्या शांत वृत्तीमुळें
 प्रेमाचा उमाळा यावा हें दृश्य सार्धें परतु मनोहर आहे.

तीन कविता कथनात्मक असून त्या सर्व हास्यप्रधान आहेत.

‘ दिवाळसण ’ या कवितेंत प्रसंग चटकदार करता येण्यासारखे
 असूनहि कवीने त्याचा फारसा लाभ घेतला नाही. तोतया जावयाची बडेजाव
 बोडीशी झाल्यानंतर त्याची तोतयेगिरी उघडकीस येऊन नंतर फजिती
 झाल्याचे वर्णन ऐकावयास मिळालें असतें तर कविता हास्यप्रचुर झाली असती.

‘ शारदा की मृच्छकटिक ’ हा एक हास्यकारक प्रसंग कवीने साजेशा-
 भाषेत वर्णिला आहे नाटक मंडळीचें नाव, ‘श्रीप्रासादिक श्रीविभूषित चल्दभू-
 भारिणी ’ हें विबुधजनचित्तचकोरचीद्रका वगैरे जुन्या लाबलचक नावाची
 आठवण करून देतें. या मंडळीने आपल्या चद्रमौळी नाटकगृहांत शारदा
 खेळ लाविला असतां मेघराजांनी मृच्छकटिक नाटकांतील देखावा रंगभूमीवर
 स्वाभाविक उत्पन्न करून शारदेस आपण वसतसेना आहो असा सभ्रम
 पाडिला व त्याच्या भरात तिने भीमतावर चारुदत्तत्वाचा आरोप केला. या
 कवितेंत प्रसंगजन्य विनोदाशिवाय एका नाटकात बारा वर्षांच्या मुलीचें तर
 दुसऱ्यात वस वर्षांच्या तरुणीचे; तसेच एकात माताऱ्याचें तर दुसऱ्यात
 तरुणाचें सोंग घेणाऱ्या अप्रयोजक नटांवरहि टीका केलेली दिसते.

‘ प्रिया आणि बायको ’ या कवितेंत कल्पनासृष्टि आणि सत्यसृष्टि
 यांतील विरोध दर्शविला आहे. सर्व सकाळभर काव्यसृष्टीत विहार करून
 रचलेल्या सुनीतावलीचे पिढवडे कवीच्या बायकोने कसे केले हें पहाणें फार

सजेदार आहे. काव्यसृष्टीत रमणारा कवि आणि सत्यसृष्टीत त्याच्याचसाठी रावणारी त्याची अरसिक पत्नी हा विजोड जोडा अनेकांनी वर्णिला आहे व कविपत्नीचे अरसिक उद्गार श्रोतृजनाना वारवार ऐकवून त्याच्या मनाची करमणूक केली आहे. अनेक लघुकथालेखकांनीही रसिक पुरुष व अरसिक स्त्री अशीं विजोड दपत्ये एकत्र बांधून त्यातील पुरुषाविषयी वाचकाची सहानुभूति आळविली आहे. पुरुष हा गन्धमय आणि स्त्री काव्यमय असावी असा निसर्गसकेत असतो; परंतु व्यवहारशून्य दुवळ्या मनाच्या चरण-बुळ्याशी जन्माची गाठ पडली असताना गृहिणोरूप काव्यदेवतानी 'चामुडा' किंवा 'हडळी' बनविले यात नवल तें कोणतें ! कल्पनेच्या तरंगावर मनाने पोहत राहणाऱ्या कवीस जोपर्यंत जडदेहाचे धर्म त्यागता येत नाहीत तोपर्यंत त्याची प्रिया वेगळी आणि नायको वेगळी असे व्हावयाचेच !

सराक यानीं विशिष्ट कविताचीं विडम्बनें करण्यापेक्षां विडम्बनीय पद्धतीस वांकुल्या दाखविल्या आहेत. विशेषतः 'काव्य' या प्रकरणात

अन् म्हणे ' कविता नसली जरी
तारि न अंक मनेाहर भासतो
गद्य मज्जुर वृथा स्थल घासतो.

हा ओळीत त्यांनी रविकिरण मडळ्याच्या पद्धतीचे विडंबन केलेले दिसले.

समेट या कवितेंतील उदड शब्दाचे उदंडो असे रूप वापरून त्यावर दिलेली टोप, ' कवि आणि मरण ' यातील शेवटची ओळ बगैर निरनिराळ्या कवन पद्धतीचीं विडम्बक अनुकरणेच आहेत. सराक याचा भाषापद्धतीाई इंग्रजीशब्दप्रचुर दिसते त्याचे कारण इत्नी भाष्या बोलण्यात इंग्रजी शब्दाचा भरणा फार मोठा झाला आहे, त्यावर टीका करण्याचा त्यांचा हेतु असावा हें उघड दिसते.

ट्रॅन्स्फर् सीन पडे तसे चमकले डोळ्यापुढे काजवे ॥

“ ऑटोमॅटिकलीच देव पुजिला एकेक जाई करी ॥ ’

‘ काही वॉर्मथ् न अश मात्र उरली ‘ मन्मिलप्रेमांतरी ॥ ’

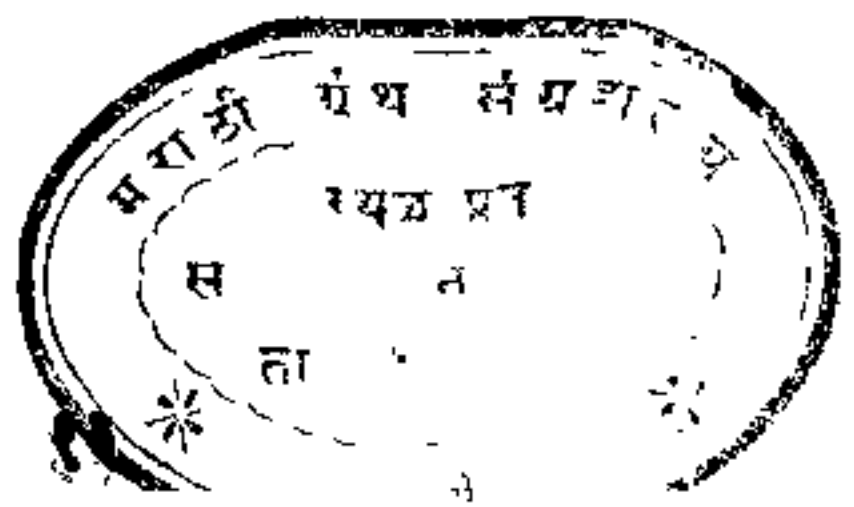
इत्यादि आग्लशद्विमिश्रित ओळी ही चालू भाषापद्धतीवर कडक टीकाच होय. तथापि कोणत्याहि विशिष्ट व्यक्तीवर किंवा व्यक्तिसमूहा-
वर सराकार्ना आपल्या लेखणीचे इत्यार उपल्ले नाही. त्याचप्रमाणे
ब्राम्यता किंवा अश्लीलता यांनाहि त्यांनी थारा दिला नाही. कळपांत
सहणान्या कवींत त्यांची गणना नसल्याने त्यांच्या आधिनव भाषापद्धतीचे
किंवा विचारसरणीचे फारसे कौतुक झालेले नसले तरी त्यांच्या कृतीची
खरी पारख करण्यास

कालो ह्य निरवधिर्विपुलाच पृथ्वी

ही सदैव सज्ज आहेतच. सरते शेवटी व्याजभावगोताचे एक आद्य प्रवर्तक
आणि निर्भेळ विनोदी काव्याचे एक जनक रा. सतुराम रामकृष्ण कर्णिक
यांची कृति प्रत्यक्ष अनुभवून स्वतःचे मत बनविण्याबद्दल वाचकांस विनती
करून प्रस्तावना आटोपती घेतो. आता पान उलटा आणि हे पहा कवि
आपली एकतारी घेऊन तुमच्या सेवेला हजर होत आहेत !

अनंतचतुर्दशी
शके १८५६ }

चिंतामण विनायक जोशी.

सहाय्यकांस आहेर

कोल्हापूर येथे १९३२ साली भरलेल्या १७ व्या मराठी साहित्य संमेलनाचे स्वागताध्यक्ष व मराठी वाङ्मयाच्या अभिवृद्धीकडे आस्थापूर्वक लक्ष पुरविणारे करवीरचे सन्मान्य नागरिक रावबहादूर दत्ताजिराव माधवराव भोंसले, श्रीमन्महाराज छल्लपति सरकार करवीर यांचे चीफ् सेक्रेटरी वानी माझी विनंती मान्य करून हे पुस्तक स्वतःच अर्पण करण्याची परवानगी दिली याबद्दल मला कृतज्ञता वाटत आहे.

बडोद्याचे सुप्रसिद्ध साहित्यसेवक व प्रख्यात विनोदी लेखक प्रो. चिंतामण विनायक जोशी एम.ए. यांनी परिचयात्मक प्रस्तावना लिहून दिल्याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे असे म्हणणे म्हणजे प्रोफेसरसाहेबांचे माझ्या ठिकाणी जे प्रेम आहे त्याच उपचारांचे स्वरूप दिल्यासारखे होईल. तथापि आभार मानावयास निघाल्यावर आभार न मानणे अप्रस्तुत होईल म्हणून मी त्यांचे आभार मानतोच.

माझे बालमित्र भीमन्त चिंतामणराव धुडिराजराव रफ वाळासाहेब षटवर्धन कुरुदवाड ज्युनिअर यांनी अत्यंत उत्साहाने या पुस्तकातील चित्र काढून दिल्याबद्दल त्यांचा, तसेच चित्राच्या कामी इतर सहाय्य केल्याबद्दल बरदास स्कूलचे चित्रकलाशिक्षक मि. हिल्लेकर यांचा मी फार आभारी आहे.

कव्हरवरील सुंदर चित्र कोल्हापूरचे प्रतिष्ठित आर्टिस्ट व माझे तरुण मित्र भीयुत शशिकिशोर चव्हाण यांनी अत्यंत अल्पावधीत परंतु अत्यंत सुंदररीतीने काढून दिल्याबद्दल त्यांचेहि मी मनःपूर्वक आभार मानतो.

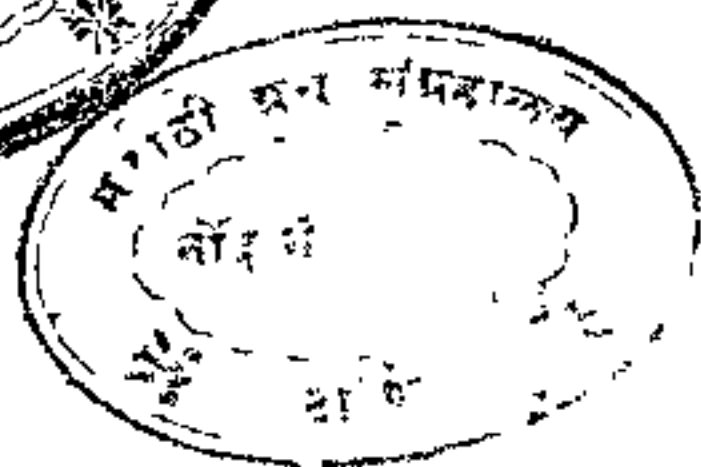
‘लेवक’ आपखान्याचे चालक श्री. गणपतराव जाधव व श्री. शकरराव भोंसले यांनी आपलेपणाच्या कळकळीने अत्यावधीत पुस्तक छापून प्रसिद्ध केल्याबद्दल त्यांचेहि याठिकाणी आभार मानले तर मित्रताची भावना दुरावली असे त्यांनी समजण्याचे कारण नाही

याशिवाय ज्या ज्या व्यक्तींचे वा पुस्तकाच्या कामी सहाय्य झाले त्यांचे त्यांचे मी अतःकरणपूर्वक आभार मानीत आहे. सर्वांचा नामनिर्देश न करण्याचे कारण विस्मृति नसून स्थलाभाव होय हे ते जाणतीलच.

कोरहापूर

वा. १० डिसेंबर १९३४

स. रा. कर्णिक

कवितानुक्रम.

—:०:—

१	कांहीं समस्या	...	...	...	...	१
२	ही कोण ?	...	...	...	...	२
३	माझ्या जिवितांतील ऋतू	...	...	...	...	३
४	अमक्या तमक्याची क्षमा मागून	...	...	...	...	४
५	कवि आणि मरण	...	...	...	...	८
६	माझी लघुकथा	...	...	...	...	१२
७	श्रीमन्ताचे काव्य	...	...	...	...	१३
८	एका कवीचा मृत्युलेख	...	...	...	...	१५
९	काव्य	...	...	...	...	१७
१०	एका साप्ताहिकांतील चटकदार गोष्ट	...	...	...	...	१९
११	परीक्षेचा पेपर	...	...	...	...	२१
१२	पाँच व अभिप्राय	...	...	...	...	२३
१३	प्रथमा ते सवोधन	...	...	...	...	२५
१४	प्रिया आणि चायको	...	...	...	...	२६
१५	पत्नीचे हृदय	...	...	...	...	२८
१६	एका शब्दासाठी विनवणी	...	...	...	...	२९
१७	दिवाळसण	...	...	...	...	३१
१८	कुण्या एकसि	...	...	...	...	३४
१९	मला बाळ्या का आवडतो ?	...	...	...	...	३६
२०	विरहिणीचे उद्गार	...	...	...	...	३८
२१	पहिले चुम्बन !	...	...	...	...	४०

२२	शारदा की मृच्छकटिक ?	...	...	...	४२
२३	वाळ्याच्या.. ?	..	.	..	४४
२४	सोन्या सार काहीं बोलतो !	...	...	...	४५
२५	मी कोण ?	...	...	...	४६
२६	तेव्हा आणि आता	...	...	...	४७
२७	देवपूजा	...	...	...	४९
२८	समेट	...	...	...	५१
२९	सजा झालेल्या चोराचे गाने	...	...	...	५३
३०	कृपणाचे गाने	...	...	...	५५
३१	?	...	...	...	५५
३२	कर्धी ?	...	...	...	५६
३३	विराम चिन्हे	...	...	...	५७
३४	गड्या ! खरे बोल	...	...	...	५९
३५	धावा यमरायाचा	...	...	...	६१
३६	हीं फुले कुठली ?	...	...	...	६३

प्रकाशकीय.

— ० —

प्रस्तुत पुस्तक वाचकांच्या हातीं देताना मला अत्यंत आनंद होत आहे. महाराष्ट्राचा 'ट्रेडमार्क' गांभीर्य असल्यामुळे साहित्यिकपणेच मराठी वाङ्मयात विनोदाचा विशेष महत्त्वाचे असे स्थान नव्हते. कालक्रमाने हा 'ट्रेडमार्क' पुढे होत जाऊन ललित वाङ्मयाकडे व तदतर्गत विनोदाकडे महाराष्ट्रीय लेखक-वाचकांचे लक्ष वधू लागल्यामुळे निरुपद्रवी गोंडस विनोदाचा ठसा त्याजार्गी हळूहळू उमटू लागला आहे. प्रस्तुत पुस्तक या होत असलेल्या पालटाचे उत्कृष्ट उदाहरण असून अशा धर्तीचे मराठी वाङ्मयातील हे पहिलेच पुस्तक होय. आमचे सन्मित्र श्री० सतुराम रामकृष्ण कर्णिक यांनी हे पुस्तक आमच्या सेवक ग्रंथमालेच्या ललित विभागांतोळ प्रथम पुष्प म्हणून प्रसिद्ध करण्याची सवि दिले, याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे. सेवक ग्रंथमालेचे हे पहिलेच अद्वितीय पुष्प रसिकास प्रिय हार्डल अशा मला उमेद आहे.

ग. गो. जाधव

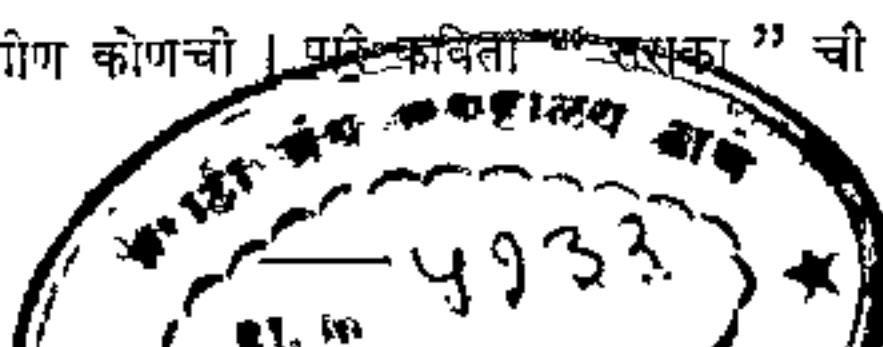

संस्कृत

कांही समस्या

जळीं, स्थळीं भरलास । काष्टीं पाषाणीं आहेस
स्वप्नी नित्य भासतोस । जगा व्यापून उरलास
का हो, कोण विश्वभर ? । नव्हे नव्हे सावकार
लवलवे अगोअगी । लिंबकातीची चार्वीगी
स्पर्शासाठीं उतावळी । कोण असे ही सोज्वळी
कोणी असेल छद्मकडी ! । नव्हे पतोजीची छडी
कळीं नेदी कैसा कापी । गळा अलगत यद्यपी
गळीं हात हातोहात । गळा कापिला क्षणात
का हो खाटीक का कोणी ? । नव्हे मितनामा प्राणी
तिची चाल ही वाकडी । वळणाची नागमोडी
दंशी ओतिले अमृत । कोण्या नागिणीची जात ?
नाही नागीण कोणची । पण कविता "संस्कृत" ची

ही कोण ?

तुझा आणि माझा जडला जिवाचा जिह्वाळा
तुझ्या सगतीचा धरिला सदा एक चाळा
अन्तरग माझे सारे तुझ्या मुखीं घेतें,
आणि तिथुनि रसिकालागीं पुढें शात होतें.
मूर्तरूप अव्यक्ताला तूच गडे देसी.
गूढ भाव मनिचे माझ्या तूच जाणतेसी
करुनि वदन काळें अपुलें, मला मात्र देसी
शुभ्र कीर्ति मिळवुनि जगतीं रीति तुझी ऐसी.
किती कवी प्रतिभाशाली, ग्रथकार, वीर
तुझ्यापुढे झाले सख्ये ! नतमस्तक धीर.
ध्यास मनाला मम सजणे ! तुझा एकटीचा
तुझ्यापुढें खाणें, लेणें आणि व्यर्थ वाचा.
क्षणाच्या तुझ्या विरहनि जीव विकल होई
वाहतों तुझ्या चरणीं तो नम्र करुनि डोई

+ + + +

कवे ! साग ऐसी कोण ? काय तुझी भार्या ?
नव्हे; लेखणी ही माझी खरी रसिक आर्या.

माझ्या जीवितांतील ऋतू.

उद्यानीं रमणी कुणी बघुनि मी बेहोष झालों मनीं
रम्या मूर्ति तिची अधिष्ठित करीं चित्तात रात्रदिनीं
आशेची कलिका डुले मनिं, जनीं सुष्टीहि आनंदली
सारे वृक्ष, लता फुलें, कमलिनी उत्फुल्लता पावलीं.

शेजारी वठल्या तरूवरि जरी एकाक्ष काकावतो
वाटे कीं निजगान कोकिल करी आम्नावरी आज तो.
जीवाचा ऋतु तें वसत गमला भेटास आला झणीं
झालों मी अनुरक्त हें परि तिच्या नाहींच ध्यानीं मनीं.

× × × +

नादीं लागुनि सोडिला सकलही मी कामधदा बरा
तेव्हा चालुनि ऑफिसातुनि घरा 'डिश्वार्ज' आला बरा
नाहीं वाळगली क्षिती बघुनि जी मूर्ती मनी स्थापिली
प्रीतीसाठी तिच्या फकीर बनलों लज्जा तशी सोडिली.

बुद्ध्या खाकरुनी बळेंच हसुनी मत्प्रीति दिग्दर्शिली.

गेले व्यर्थ प्रयत्न हाय सगळे नाहीं तिनें जाणिली.

सधी साधुनि एकदां गृहिं तदा गेलों तिच्या सागुनी

तेथे ओपनली † प्रपाज † करण हा हतु माझ्या मनीं

राही पार परी क्षणांत अवघा सद्धेतु माझा दुरी

कोपें कापत, घाबरे बहुपरी ती मानिनी बावरी.

---

† Openly † Propose करणें रसिकास माहित आहेच.

भ्राते, भृत्य तिचे तसे पति, पिता आले सर्वे धावुनी
तेव्हां काय कुवर्तमान घडलें सांगू कसें तें जनीं !

स्नेही आत्मविशेष लोक मजला धिक्कारिती सर्वही
वमें काढुनि पाखडीत नसतो माझ्यावरी आगही
झालें सर्व भकास, प्रेम सरलें आशा न कांहीं उरे
तेव्हां जीव गमे उदास जगतीं श्रीष्मामधे वावरे.

× × × ×

एकान्तीं असता विचार करतो मी भग्न आशेवरी
प्रेमाचे नवमेघ नित्य झरती नेत्रातुनी भूवरी.
अश्रूनीं अभिषिक्त मन्मनिं जधीं होई मनोमोहिनी
तेव्हां वाटतसे मला अवतरे वर्षाऋतू जीवनीं.

× + + +

वार्ता लोकीं प्रसार पावत झुणीं कीं ' अकलेचे दिवे '—
यानें पाजळले, अता फिरतसे निर्घोर चौंहींकडे.
लोकीं वाटतसे जरी शरदिं मी दीपावली लाविली *
माझी वृत्ति परतु घोर तिमिरीं लोपूनिया राहिली.

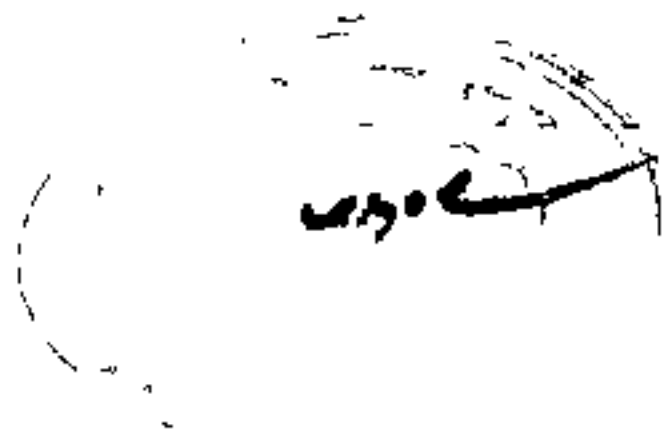
× × × ×

गेली चाकरि, आज भूक शमवी थड्या फराळावरी
काहीं ' वॉर्थ ' न अशमात्र उरली मन्मित्रप्रेमान्तरीं
सारे थडू सुभोतिं, प्रेमतरुची गेली लया पालवी
जीवाला शिशिरतुं हा न कळणें केव्हा कसा मालवी.

+ + + +

माझा मी म्हणुनीच आज जगतीं जावन्त आहे वरें !
 काहीं कार्य परतु रिक्त जगतीं निष्काम † जीवा नुरे
 तेव्हा “ देशहितार्थ सार्वजनिक व्याख्यानवाजो करू—
 हेमन्तात, ‡ ” मनी असें ठरविलें कीं, “ सुवईला सरूं. ”

† नोकरी नसलेल्या किंवा कामधदा सुटलेल्या. ‡ सुवईच्या ‘ हेमन्त
 व्याख्यानमाले ’ त पुष्प गुफण्याकरता आमन्त्रण आणविण्याच्या खटपटींत
 सध्या मी गुतलो आहे. अर्थात् माझे पुष्प, ‘ प्रेमपुष्प ’ असणार हे काय
 रसिकास...इत्यादि. या कवितेंतील हेमंतशिशिराची अदलाबदल काव्यसृष्टी
 पुरतोच असल्यानें सत्यसृष्टीताल ऋतमानास धक्का बसेल या भीतीचे कारण
 नाही. — कवि.

अमक्या तमक्याची क्षमा मागून

रडलों गीतें कितीतरी

आजवरी भिक्षवारी

तुमची प्रतिभा

अमुची कविता

घेउनि जगताबाजारीं

हिंडहिंडलों परोपरी

निजकवितेची नादारी

झाकु अम्ही उसन्यावारी

अमक्या तमक्या,

सोम्या गोम्या,

क्षमा करी रे क्षमा करीं

मदार सारी तुझ्यावरी.

कुणी मासिकामाझारीं

कवितेची खैरात करी.

तेथें दारीं

जमले भारी

आसपासचे माधुकरी

भिक्षादेही—वारकरी.

जारे तुमचीं कवनें भारी

अमुची रीत परी न्यारी

तुमचिंच कवनें

फिरवुनि काने—

मात्रा अथवा वेलाटी

अकलची ऽ बनवू आन्टी.

गुलाबे बनवू कोराटी

महावल्ल अथवा छाटी

दाणुनि ऐशी

कसरत खाशी

सुखें बांबलू सदा वरी

‘क्षमा करी रे क्षमा करी’

आणि वाचका ! आजवरी

किति कविता केरावारी

आम्ही रचिली

तुम्हीं वाचिली

शिळी शिदोरी क्षमेवरी

पैदा केली; ध्या पदरीं.

१- तुम्ही काका लिहिला कीं आम्ही एक वेलाटी add करून ‘काकी’ बनवलीच असें मला म्हणायचें होतें. परंतु तें मराठी जमेनाच. ह्मणून नाइलाजानें Uncle व Auntie हे इंग्रजी पर्याय वापरले आहेत. एरवीं मी कट्टर स्वदेशी असून चुकूनदेखील इंग्लिश वर्ड यूज करीत नाहीं.—कवि.

कुणी सत्कवी पाजळती
कवितेची दिव्य ज्योति
होई परि ती
पिशाचहार्ती
कोलित, मग कवि करतात
नगा नाच उजेडात.

विडबनचि हो विडंबन
कवितेचा गेला प्राण
तरी न आम्हां
त्याची जाणा
क्षिती एक पळभर वाटे
अम्ही कवी छोटे मोठे.

माफीवाज क्षमावाले !
माझे गीत पुरे झाले
म्हणुनी आता
जाता जाता
हेंच प्रार्थितो—(क्षमा करा)
' क्षमा करा हो क्षमा करा. '

कवि आणि मरण.

जर्गी सागतात रीत कवींचीच खरी
चोरीस्तव प्राण देती इतराच्या कवनावरी.

—होळाजी पोळा.

कुठल्याशा जागीं देख
शहर पेशवाई एक । पसरलें
कविवरें असख्य त्यात
वाढलीं पुण्या जोमांत । सारखीं.
चहुकडेच त्याच्या भवतें
गुडघाभर सारें जग तें । माजलें.
काव्येंहि समजणें यांनीं
ही अकल ना जगताची । त्या तथा
त्यांसाठीं शहरातानी
तळमळे एकहि न कोणी । अरसिक
तडफडे जीव यांचाच
मांडिति मग नगा नाच । सारखा.
हाडांचीं करुनी काडें
बाढावर छापुनि बाडें । काढिती
पारि कुणि न विचारी त्याला
विल घेइ छपाईवाला । चोपुनी

श्रान्तले—पुरे भागलें—रडू लागले

बोलती मग ते

‘ फसवावें कैतें जनते । यापुढें ’

कुणि म्हणे विडंबन करणे
 मार्ग हा सुकर आक्रमणे । आपण
 विडंबून सत्कविरत्ने
 आणु या सुयश बहु यत्ने । निजगृही
 सत्कवीविडंबक म्हणुनी
 ओळखील जन तरि कोणी । आपणां
 मुक्कर हा करुनि विचार
 जाहला सुरू व्यापार । नंतर

तो योग—खरा शठयोग—काव्य—हृद्रोग

लागला ज्याला
 लागते जगावे त्याला । हे असे
 कोणत्या सुहृतावरती
 कवि ' गोविंदाग्रज ' गाती । शहरि त्या
 गाइले ' प्रेम अन् मरण '
 ओढवे आमुचे मरण । त्यामुळे
 कारण जन फसवायाला
 साधन ते गवसे कविला । चांगले
 सरसावुनि पुढती आले
 आपुले विडंबन-भाले । कविवर
 कुणि चढवि जिने चाळीचे
 कुणि मोल करी मोळीचे । तेधवा
 परि कोणी जन नच फसले
 हे थप्पड खाउनि बसले । कविवर,
 माडिली तपश्चर्या ती
 कविब्रुवी शारदेसाठी । तेधवा

चुकवाया साडेसाती +
 पातली देवता पुढती । त्यांचिया.
 ती वदे, ' प्रसन्ना झाले
 व्हा चिरजीव हो सगळे । प्रस्तर '
 ते वदति, ' तसे आहेंच
 एक एक विनती साच । देवते '
 चरण ते धरिति—आणखी वदति—' देवि हे सुदति !
 भेटवी आम्हां
 त्या कविच्या प्रतिभाब्रम्हा । एकदां '
 ती वदे, ' वश न व्हायाची
 तुम्हाला प्रतिभा त्याची । कथितरी '
 पारि हट्ट घेउनी बसतो
 देवीला बहु आळविती । कोडगे !
 ' प्रतिभेविण कवनें केलीं
 स्फूर्तीविण गीतें झालीं । कितितरी
 कोणी न विचारि तयाला
 धिक् अमुच्या दुदेंवाला । देवते ! '
 ती त्याची स्थिति पाहुनिया
 भवतीची हतली दुनिया । त्याजला
 दवताहि कटाळे ती
 टाळाया टकळी त्यांची । बोलते—
 ' होईल मनीचें तुमच्या
 पारि भराल ज्याच्या त्याच्या । स्वमरणें '

कवीच्या मागची नव्हे. सिच्यामगें लागलेली कवीची.

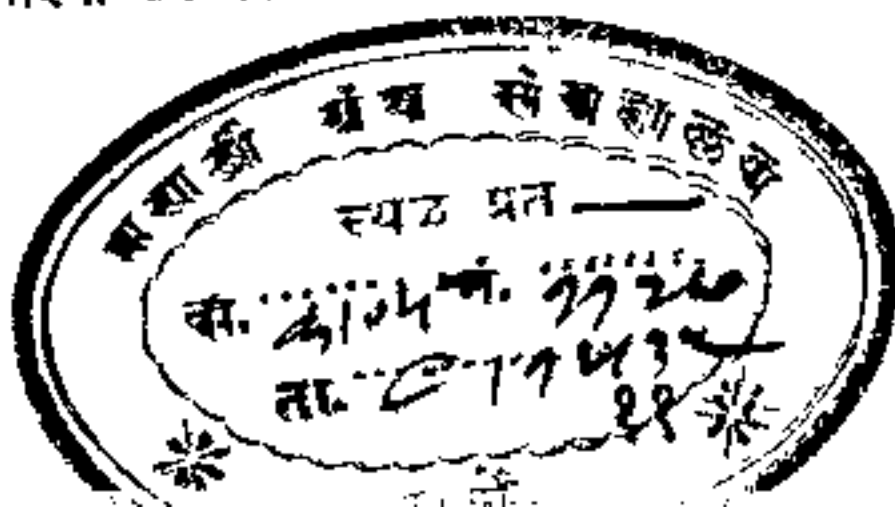
मग भेटाय़ा त्यां आणी
 त्या कविची प्रतिभाराणो । तेधवा
 धावली उताविळ होत
 स्फूर्तीची जळती ज्योत । त्याकडे
 आदळे मस्तकावरतो
 तडतडाहि कवथ्या फुटती । सत्त्वर
 मग सगळे कवितावाले
 गतप्राण होउनि पडले । भूवरी.
 गतप्राण होउनि पडले
 परि पडता पडता शिकले । तत्त्व हें
 दुसऱ्याची प्रतिभा साच
 शोभते त्याचि त्यालाच । सर्वदा
 अनुकार व्यर्थ हे रीती
 होतसे तयानें फाजिती । चहुकडे

तो योग—खरा शठयोग—काव्य—हृद्रोग—
 लागला ज्याला
 लागतें मरावें त्याला । हें असें

विस्मरणार्थ तयान्या ही फोलाची साल पालवी
 अरसिका रसिकासाठीं पु वू वो वी व वा वि वी §

§ माझ्या सर्व कवितांत माझ्या अशा या दोनच ओळी मला आवडतात.

— कवि.

७३०

माझी लघुकथा.

पत्र आलें सपादकाकडून
खास अकाला गोष्ट द्या लिहून
प्रश्न पडला कीं लिहू तरी काय ?
शीर्ष खाजविता सुचेना उपाय
लेखकाना आधार जयाचा तें
'प्रेम' झालें ना आज शिळेंपाकें
कथा काव्यातुनि सदा वाहिलेलें
किती लेखकांनीं † तसे पाघळीलें
मनीं आलें मग गुप्त पोलिसांची
कथा खरडावी खुनी रहस्याची
परी परिचित आठवे 'बाबुराव'
राहि कोठें मग मला तिथें वाव ?
तदा वारें कीं काव्य तारि करावें
(कुणा ठावें पारि कशासर्वें खावें !)
कविच्चाच्या स्फूर्तीस देत राहें
असा शिमगा बहु दूर अजुनि आहे

मनीं निश्चित मग नाख्यछटा केली
'काय म्हणता,' सुरवात अशी झाली
परी पुरता तिज नाट पुढें लागे
कल्पनेची मनि छटाहि न वागे
इंग्रजीचीं चाळलीं बुकें चार
आणि आला मग पोक्त मनि विचार
करू भाषातर इंग्रजी कथेचें
आणि देऊ दडपून कीं स्वतानें
जरी कोणी बोलेल चोर माते
तरी कोटिक्रम पुढिल असे त्यातें—
“ दोन थोराचे कल्पना, विचार
सदा एका रेषेंत चालणार. ”
भोष्ट होईपर्यंत ती तयार
प्राय सपादक ! जरा धरा धीर
लेखनाची लघुकथा धाडिली ही
तीच छपा तोंवरी विनती ही—

---

† हा अपशब्द नव्हे. लेखकांनीं असे आहे. सोयीसाठीं मधला 'ख'
गाळला आहे इतकेच. —कवि.

श्रीमन्ताचें काव्य

—*—

(महाकवि लॉर्ड बायरन् याने आपल्या हयातींत कवि म्हणून अपूर्व यश संपादन केल्यानंतर इंग्लंडातील सर्व उमरावशाही (aristocracy) कीर्तीसाठीं हपापून हात धुवून कवितेच्या पाठीं लागली. कित्येक लॉर्डोंच्या घरीं कवितेचे कारखाने उघडले. आणि त्यात पोटाची वृत्त-जनित्यास मॅनेजरीच्या जागा मिळून त्यांच्या पोटाची सोय लागली. बहुतेक लेखनाचें कर्तृत्व या मॅनेजर वर्गाकडे असून लॉर्डसाहेब अर्थात्च ' नावा ' चे मालक असत. तशी स्थिति आपल्याकडे आहे असें कल्पून पुढील ओळी लिहिल्या आहेत)

“ उठा, उठा श्रीमन्त सरकार ! काव्य घुरें झालें

सही आपली होणें खालीं फक्त बाकि उरलें

‘ अ ’ चा अग्रज, ‘ व ’ चा बाधव, ‘ क ’ चा क्रोणितरी

‘ -नाथ ’ ‘ -रमण ’ वा ‘ -नदन ’ ऐशीं ठोकुनि द्या स्वाक्षरी

प्रकाशकाची गर्दी झालो भारी दारात

कोण मिळवितो प्रथम काव्य ही स्वर्धा त्याच्यात

कितेक धनही घेउनि आले द्याया मोबदला

स्तुती तोंडभर कित्येकांचो मोबदल्या ददला

लक्ष्मी लक्ष्मीवताला वश घ्याच फायदा कीं

(सरस्वती पुत्राच्या लेखीं तिची वजाबाकी)

नजर एकदा फिरवा सरकार या कवनावरुनी

आणि पहा कशि कसगत केली शद्वपदावरुनी

गुलाब, कमळें, कुदकळ्या, मोगरा तसा चाफा

केला उपमा उत्प्रेक्षाचा खडा तसा ताफा

वागवगीचे मळे आणखी गळे सुदरींचे
 सारें कांहीं खेंचुनि भरलें या कवनी ताचे ॥
 निजकवनाचें चटकदार हें वर्णन परिसोनी
 श्रीमन्ताची उठली स्वारी मनि आनन्दोनी.
 “ वाहवा, वाहवा, ” वदते झाले खुर्षीत येऊन
 अगदीं हीच हुबेहुब होती मनि कविता छान
 तेच तेच ते शब्द आणखी कल्पनाहि त्या त्या
 कशा नेमक्या तुझाहि सुचल्या साग सांग वेढ्या ?
 “ ह्यः ह्यः ” करुनी दांत विचकुनी वृत्तजनक वदला
 “ कशि वर्णावी श्रीमन्ताची नवप्रतिभाबाला !
 जिच्यापुढें तो कालिदासही झक् मारित गेला
 मवभृती तर बेटा कुठल्या झाडाचा पाला. ”
 खुषले † मालक, पास जाहली कविता, सहि झाली
 प्रकाशकांनीं थैलीचीही गांठ सैल केली
 दुसऱ्या दिवशीं जाड टाडपामधें अवतरे ती
 स्तुतीपाठकां रत्न वाटली परि इतरा रेती
 असेंच काहीं कांहीं करुनी काव्य तथा म्हणणें
 श्रीमन्ताना नसे काहिही कधि लाजिरवाणें

---

† खुष झाले.

एका कवीचा मृत्युलेख

काव्य करावें का म्यां वचकावें दूषितो परि लघूस
कां न सदन बाधावें कीं त्यात पुढे विले करिल घूस
—मोरोपंत.

काव्य करावें का म्यां वचकावें भूस कीं करिल घूस
का नच लग्न करावें कीं जाइल पळुन घरुन ' ती ' घूस.
—मी स्वतः

श्लोक.

ज्याला वाचकवर्ग तत्परपणे टाळीत होता बरें
ज्यानें काव्य करून व्यर्थ रचिले भारे त्याचे बरे
कालापव्यय ज्यामुळे घडुनि ये लोकी तसा जीवनीं
ज्याच्या; तो कवि हा इथें पडुडला निष्प्राण कीं होउनी
भाषेचा अपकर्ष पूर्ण जगतीं आहे जरी पाहणें
फोडा काव्यकपाट † आणिक पहा याची जरा लेखनें
यानें जीवित हें वृथा दवडिलें देतील साक्षी अशी
झालो मुक्त म्हणून श्रान्त जनता निःश्वास टाकी तशी

ज्याचें शून्य जिणें जर्गीं बहुपणें आलें असे प्रत्यया
बाडे छापुनि मुद्रणालय जयें नेलें असे वैभवा

---

† ज्यात त्यानें आपली कविताचीं बाडे रचून ठेविलीं आहेत तें कपाट.
मृत कवीचा मृत्युलेख लिहावयास कवीच पाहिजे. म्हणून माझी कवि
as such लायको मोरोपन्ताच्या तोडाचे माझे स्वकृत कवन वर उद्धृत करून
मी वाचक रसिकास पटवून दिली आहे. —कवि.

ज्याचें काव्य न यापुढें गवसणें सशोधनावाचुनी
तो हा काव्यमिळिंद येथ पडला मृत्यूपुढें वांकुनी.

स्फूर्तीचा लवलेश ज्यास शिवला नाही चुकोनी कधीं
नाहीं बाळगिली फिकीर रचितां काव्ये सहस्रावधी
' केव्हा हा मरतो,' विचार करिती आबालवृद्धें असा
तो हा शब्दसमर्थ काव्यजनिता गेला लयाला असा !

ज्याच्या काव्यि दरिद्रताहि अठरा विश्वे सदा नादलीं
तैशी अप्रतिमा, अवास्तविकता अव्याहता राहिली.

ज्यानें आक्रमिली निरतर अहा, पृष्ठें किती मासिकीं
तो हा आज विमुक्त होउनि कवीशार्दूल गेलाच कीं.

ज्याने नित्य विशुध्क काव्य सुमनें सख्यागुणे मोजिलीं
नाहीं शिल्लक आज एक शपथेला पाकळी त्यातली.

ज्यानें अमृत भूवरीं कुकविता कुभातुनी वाहिलें
तो होतां मृत दोन थेंवहि त्या त्यातील ना लाभले.

गेला हाय कवीश्वर त्यजुनियां मिथ्या जगाला दुरी
त्याचें जन्मचरित्र काय म्हणुनी कोणी न पृच्छा करी
कोणी लेश न खत त्यास्तव करी किंवा चुकोनी पुसे—

' कोठें आणि कधीं तरी जगतिं हा होऊन गेला ? ' असें.

(त्याचीच कविता सारी आणुनी रचिली चिता
लांकडे गोंवऱ्याचा न पैचा खर्च लागता—

चोंपता उठतां ज्याचा कविता हाच कायदा

जाहला थोडका कां हा त्याचा त्यालाच फायदा !)

[वृत्त— अक्षरें अधिक झाल्यास द्रुतगतीने म्हणावयाची व कमी झाल्यास विलंब लावून म्हणावयाची. अतएव वृत्त ‘द्रुतविलंबित.’]

बधुनिया मम हस्ति ‘तुहारि’ ला
 परम हर्ष ‘तिच्या’ मनि दाटला
 “ ऐकल कां, ” बधुनि सोडुनि उद्यम
 थडकली सुसमीप * प्रिया मम
 मुख दिसे बहु उत्सुक साजिरे
 करि धरी कढि—फोडाणिचें जिरे
 नयन लाल बहू चुल फुंकुनी
 तशिच येइ ‘तुतारि’ स पाहुनी.
 हिसकुनी झडकरी करि घेतला
 अक ओडुनि समग्रहि चाळिला.
 न मिळतां पारि ‘कदमुळें’ † फळें
 भिरकवी § दुरि क्रोधभरासुळें.
 तणतणे कविताप्रिय सुंदरी
 अन् म्हणे “ कविता नसली जरी
 तारि न अक मनोहर भासतो
 गद्य मज्जुर वृथा स्थल ग्रासतो.

* जसे ‘सुविहीन’—श्री. कृ. कौल्हटकर. † हल्लीं नामशेष असलेल्या ‘तुतारी’ नामक साप्ताहिकात ‘कदमुळें’ या सदराखाली विनोदपूर्ण कविता येत असत. § भिरकावून देई. हा कोणी कवि नव्हे !

झडकरी लिहुनी कळवा तथा
' कदमूळ ' प्रकरणीं अमुची स्पृहा
जारे दिसे नच अकिं चुकून की
तारि न वर्गणि देउ फुकाफुकी ! ”

सव्व पाठविली कविता रचून्
पुढिल अंकिं प्रकाशित द्या करून्
अधिक तसिदि तुम्हास कशास लिहून्
कळतसे बहु सुश तुम्ही अनन् ‡

By Order (of प्रिया)

---

‡ समास दोनदा अन् अन्.

एका साक्षाहिकांतील चटकदार गोष्ट

“ वेळ प्रातःकाळची ती अगणी पडले सडे
पन्त उठले झोंपुनी अन् पाहती दाराकडे
तोंच त्याची लाडकी भार्या करी घेउन् चहा
पातली ”—(यापुढिल मज्जुर पृष्ठ साहावरि पहा)

× × ×

(दोन पानावरुन् चालू) “ पातली घेउन् चहा
पन्त आनन्दोनि म्हणती, ‘ काय आहे हे पहा !
वाढलें औरमुख्य तीचें आणि बघते तों अहा—”
(वाचकांनी यापुढें तें पान उघडावे दहा.)

✓ × × ×

(सहा पानावरुन् चालू पुढें) “ बघते तों अहा
हीरकाचीं दोन कुडुली फाकती तेजा महा
आणि त्याहानिही मोठें नवल तेथें वर्तले ”
(स्तंभ दुसरा पान बारा पाहिजे कीं पाहिलें.)

× × ×

(पुढें चालू) “ नवल तेथें वर्तलें कसलें पहा
वहलभानें प्रियतमेली—” (पान चौदावें पहा)
पान चौदा गच्च होतें जाहिरातींनीं अहा
आणि खालीं नोट छोटी—(गोष्ट कव्हरावर पहा)

(पृष्ठ चौदावसुनु चालू) वलुडुडानें तेधवां
प्रियतमेला—” काय केलें (अंक पुढला पहावा)

X X X

उलडुनी सुलडुनी पानें जीव अर्धाहि जाहला
चटकदारपणा तोही एक सप्ताह लांबला.

बरे सासाहिका ! केलें शिकविलें ज्ञान हें तरी
‘ धीर सो गभीर रहना ’ बाणले तख अन्तरीं

खुशीनें म्हणुनी देतो दाक्षिणा तुझिया करीं

“ वर्गणीं घे परी अक चुकुनि ना पाठवी तरी. ’

परीक्षेचा पेपर

—०—

वर्ष सत्रघ उनाडुनि काढिलें
चुकुनिही न पुस्तक विलोकिलें
करुनियां तव चिन्तन सारखें
दिवस कण्ठयले अवघे सखे !

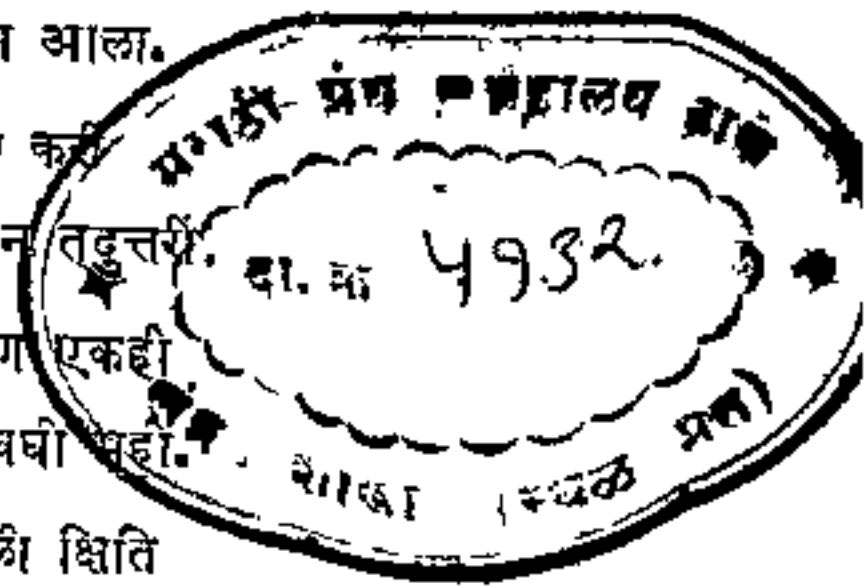
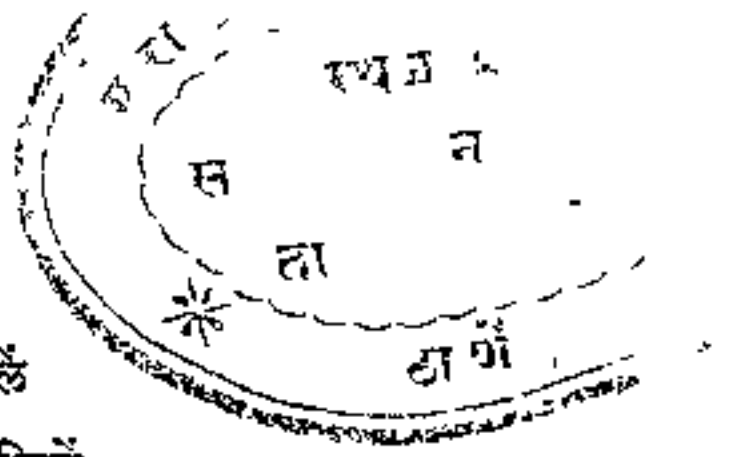
ज्ञानमार्ग किति भी क्रमियेला
पाहण्या क्रमगुणें दिन आला.

प्रश्नपत्र धरुनी बसलों करी
काय मी लिहु कळे न तुदुत्तरी.
तुजविना न सुचे क्षण एकही
तुजविनाहि वृथा अवघी धरुनी.
तुजपुढें मजला कसली क्षिति
न जारि पास करी युनि-वर्सिटी ?

उलट मी धरि पेपर एकदां
सुलटलाहि तसाच अनेकदां
प्रश्न मात्र न सुटे मज काहीं
भेटती न सुळिं लेखणिशाई.

तीन तास सरतां मग मीही
सर्व पेपर पुरा करुनीही

नांव घालुनि तयावर झालों
मोकळा, परतुनी गृहिं आलों.

जारि परीक्षक, शिक्षक पडित
 प्रेम काय कळते तथाप्रत ?
 घटपटादि श्रमे जडजिव्हा
 प्रेमबोध कसचा तरि व्हावा ?
 रक्षजीवन तदीय वृथा गडे !
 कळत काय त्या मम साकडे
 बधुनिया करकरीतचि पेपर
 शून्य मात्र विलसेल त्यावर.
 दुष्ट ते सकल केवल नीरो †
 मत्सरोहि गुण देतिल झीरो—(०)
 वर्तुलाकृति प्रेमचि मानिन
 तीत स्वप्तिमा सखि ! पाहिन.

---

† रोमचा शेवटचा दुष्ट बादशाहा Nero,

पोंच व अभिप्राय

प्रेमयाञ्चा शेंकडों वेळ केली
आणि पत्रे तर कितिक पाठवीलीं
उत्तराची मी रोज वाट पाहे
परी नेमें नैगश्य येत आहे.
धरावरुनी जातसे डाकवाला
परी नाही आणीत उत्तराला.
शिबी त्याला मोजली लाख एक
परी नाही मज दाद देत लेक !*
असे जाता दिन दिनामागुनीही
कामधंदा मज सुनेनाच काहीं
तोंच आशेला पालवी फुटे कीं
डाकवाला दारात मी विलोकीं
पत्र नव्हते तव; त्यात ये लिहून
मासिकाच्या सपादकाकडून—
“ लेख तुमचा आताच येइ हाता, ”
आणि “ टाकाऊ ” अभिप्राय होता.
“ बरोबर त्या पोस्टेज पुरे नाही
आणि म्हणुनी—” लेख तो कुठे जाई ?
मला यार्ची खर ना सुळीं वाटे
तुझ्या पत्राची आस मात दाटे.

---

* लेकाचा [पोस्टमन्]

खिन्न चित्तानें किती येरझान्या
 आणि डांकेच्या हृषीसांत फेऱ्या.
 तुझ्या पत्रास्तव घातल्या मिती न
 राहि त्यांना पारि पत्र तुझें ये न
 जरी असते मज पख तरी येतों
 तुझ्यासन्निध तात्काळ उडोनी तों
 (मिशा आत्याधाईस जरी येत्या
 तरी काका अभिधान पावत्या त्या.)
 पत्र कटाळुनि अखेरचें एक
 पाठवीलें कळविलें सर्व दुःख
 आणि प्रार्थी कीं, “ पंच तरी यावी
 अभिप्रायाची दिशाही दिसावी ”
 “ कधीं होशिल ती होच गडे राजी
 प्रेमलिस्टावरि नोंद परी माझी
 करुनि ठेवी अन् धाडि ‘ कॅल ’ जेव्हां
 इतर तरतीलहि ‘ कॅन्डिडेट ’ तेव्हां. ”
 आणि तिसऱ्या दिवशींच चमत्कार—
 उत्तराच्याऐवजीं आलि तार
 पंच पत्राची आणि त्याशिवाय
 दोन ओळींचा पुढिल अभिप्राय—
 “ अशा चावट शतमूर्ख मर्कटार्शी
 कोण सुदारि लावील लग्न ”—खाशी
 भेयप्राप्ती ही वाट पाहिल्याची
 हीस फिटली विटलीहि मन्मनाची !

प्रथमा ते संबोधन.

प्रथम दिवशीं आलीस जें समोर—
द्वितीयेची रेंखीव चद्रकोर.

जडे तुजवरि मम अ—द्वितीय भक्ति
मवें तृतिया नच खपे कुणी व्यक्ति.

चतुर † थिल्लर मद्दुद्धि परी झाली
प्रेमरगाची पंचमी उडाली.

रगढगाचो जधि कमाल झाली—
कितिक मित्रांनीं षष्टि मासि केली

पुरे म्हणुनी चोरट्या प्रणयलीला
विवाहाचा निश्चयो मनीं केला

सप्तमीला होतांच सावधान
उघड संबोधिन हे 'प्रिये,' म्हणून.

---

† 'मद्दुद्धि जारि चतुर तरी थिल्लर झालो' असा कसा तरी अन्वय वाचकानी करावा. (त्याशिवाय चतुर्थी शब्द ओळींत कसा आणता आला असता?) व अर्थाच्या तर भानगडींत पडू नये कारण प्रेमविषयक सर्व प्रकरणें अनर्थात्मक असतात हें सत्य आहे— कवि.

प्रिया आणि वायको.

प्रातःकालि उठोनिया कविवरें शिल्गाविली जों विडी
काव्यातील प्रिया अकस्मिक पुढें धूम्रातुनी घे उडी.
झालें चित्त तदीय तन्मय तदा घेई करीं लेखनी
आहे काय कवीप्रती प्रिय जर्गी काव्यप्रियेवाचुनी ?
गोष्टी गोड कितीतरी तिजसवें गुल् गुल् कवी बोलला
चाफा, कुदकळ्या, गुलाब—सगळीं देखोनिया भाळला.
भ्रान्ती त्यास पडे, स्वकार्य विसरे, प्रातर्विधी राहिला.
सर्गे घेउनिया प्रियेस कवि तो ओटीवरी पातला.
काळाची नुरली स्मृति क्षितिहि त्या वाटे न त्याची मुळीं
क्रीडारग करी प्रियेसह गमे श्रीकृष्ण कीं गोकुळीं
पत्रें, केताकि, चंद्र दाडिम फळें हीं सर्वही सपलीं
झालें काव्य तयार एक बनली छोटी सुर्नातावली.
भङ्गे रग परी क्षणात पुढतीं दुदैव तें ओढवे
Transfer Scene § घडे तसे चमकले डोळ्यापुढें काजवे.
ओंचा खोशुनिया, करीं धरुनिया समार्जनी पातली
त्याची काव्यप्रिया ?—कधींच दडली—‘ ती ’ सत्यसृष्टींतली.
“ कां हें चालविलें वसून ? सगळीं कामें तशीं राहिलीं
नाही लाज जिवास, काय अथवा आहे तुम्ही शोकिली.

§ सीन् यातांल न् चा पूर्ण उच्चार करावयाचा. व ‘ ट्रॅन्स्फर्सिनघडे ’
असें एकदम म्हणावयाचें.

जा आतां उठुनी कितीतारि इथें हा केरवारा पडे
 घेतें लोटुनि, † जा चिम्या ‡ रडतसे, घ्या त्याजलाही कडे ! ”
 चामुण्डा, हडळी अशी कुणितरी त्यातें झणीं भासली
 टाकी काव्य तिथेंच काव्यजनिता, अन् धूमही टोकिली
 काढी केर त्वरें तयात जिरली त्याची सुनीतावली
 ‘ मेला काळ न वेळ काय खरडे ल्याहावयाला सुळीं ? ’
 ऐसें बोलुनि टोपली उचळली गेली चुली माउली †
 गेलें हाथ ! सुनीत गीत सगळें—रक्षा पुरी जाहली !

† दक्षिण महाराष्ट्रात ‘ लोटणे ’ याचा अर्थ केर काढणें किंवा
 झाडणें असा करतात. ‡ कवीचें कारटे कदाचित् भावो चिमणाजी अप्पा.
 † चुलीकडे असा अर्थ ‘ चुलीमाउली ’ असा समास समजून त्याचा अर्थ
 चूल पुजणारी माउली असा केला तरी चालेल.— कवि.

पत्नीचें हृदय

—:*:—

“ मुल्खाचा पडला स्वभाव तुमचा बाई चमत्कारिक
ससारांत न लक्ष; एक दिसतें रात्रदिनीं पुस्तक
आहे डाळ घरांतली सरालि ती लाकूडफाटे तसें
यांचें वाटत नाहिं काय तुमच्या जीवास काहीं कसें ?
सातांला सुटतां ‘ हपीस ’ तुमचें घेतां घरीं रोकडे
घेताना जर भाजिपान अणिलें कां पाप तेणें घडे ?
बी. ए. होतानि काय दिग्भिजय हो तुम्ही असे लाविला
द्याया अकल देव का विसरला ऐसेंच वाटे मला.
टोपी एक दिशेत, कोट दुसऱ्या, वस्त्रें तशीं फेकित
तीं सारीं जमवोनि रोज तुमच्या हातात द्यावी स्वता
जाई जीव थकूनि काम करुनी या उस्तवान्या अशा
नाहीं मी जारे काढिल्या तारे बरी होईल ना दुर्दशा ?
एखादी मिळती कठोर कुजकी रागीट कैदाशिण
‘ मजे ’ मात्र तुम्हास पूर्ण कळतें—ससार हा दारुण.
कांहीं पातक घोर खास घडलें मागील जन्मीं मला
त्याची फेड म्हणोनि लग्न करुनी दावा तुम्हीं साधिला.
मी आहे म्हणुनीच जीवित तुम्हा निश्चितसें लाधतें
खातें ना तर हाल मात्र तुमचे कोणी कधीं श्वान तें
आहे का हृदयास ढीस तुमच्या मी एवढो बोललें
मेली झोंपहि लागली !—फुकट का हें बोलणें जाहलें ?”

*

*

*

ऐसें बोलुनि शाल एक हलके जावोनिया आणिली
माशा दोतिल त्रास फार म्हणुनी प्रेमें तया घातली.

ऐसे बाल्यन शाल एक हलकें जिविनिया आणिली
माझा दंतिल वास फार म्हणुनि प्रेम तया घातली.

(पल्लवि हृदय, पृष्ठ २८)

एका शब्दासाठी विनवणी.

(एका प्रणयी पुरुषानें आपल्या रुष्ट प्रेमळ सजीवनीला एका शब्दाकरतां वत्तीस ओळी आळविल्यावर छत्तिसाव्या ओळींत त्यास तो मिळाला आहे.)

प्रियतमे ! रुसशील कितीतरी
मजबरी सख्ये ! वरचेवरी
विनवि दास तुझा चरणीं करी
शब्द एक तरि बोलचि सुदारि !

कोप व्यर्थ करिसी मसि मानिनि !
चारु हास्य तारे दावि निजाननीं
प्रणति दास करी कर जोडुनो
शब्द एक तरि ऐकवि, भामिनी !

“ सहज खेळविते ललना कशी ! *
स्तुति तुम्हासच शोभत ही अशी.
पारे स्वदीय विचित्रचि खेळ हा
आखु-ओतुसम नाचवितो पहा.

हा तृषार्त बहु चातक जाहला
एक शब्दजलविंदु तया भला
प्रणयिनी ! जरि देखिल सत्वर
तारे कृतार्थाचि होइल पामर

तोन वाजुनि दहा मिनिटें सये !
जाहलीं तारे कशी करुणा नये.
थेटरांत गरदी बहु होईल
रुष्टता न जरि सत्वर जाहल.

लेस, पातळ, पाव्डर क्रीम ही
रुनो, तसेच कितीतरि सेन्टही
रेशमी नवनवे किति बल्लउझ
ऑर्डरीन † गुणिले ! तुझियास्तव.

* एका विख्यात नाटककाराचो मूळ ओळ. प्रयोगासाठीं येथे फेरफार केल्या आहे. नाटक व नाटककार आणि नाटक व फेरफार यांचा अन्योन्यसंबंध कोणत्याहि नाटक करणाऱ्या हँडबिलात रसिकानीं पाहिलाच असेल.

† Order करीन—मागवीन—आणवीन मूळ इंग्रजी शब्द मराठीविषयाचा हा प्रयत्न आहे. —कवि.

वाले एक परि बोल एकदां
घोळवीज मनि तो अनेकदां
जीव हा ललने बहु श्रान्तला
शब्द एक तरि ऐकवि त्याजला.

करि कृतार्थ मला प्रमदे ! अये !
अजुनि का न मुखातुनि शब्द ये
चित्तहारिणि ! का रुसवा असा
परिसवी मधु शब्द झणीं कसा.

नच दया; अदया पुरि जाहली
युक्ति एक तये मग योजिली
हलुच मागुनि ओढुनि चुविली
' इश, ' बोललि, लाजलि, हासलो.

दिवाळ सण

—०—

पत्र आली घेऊन मेल गाडी
हर्ष झाला शेजारच्या बिन्हाडी
वृत्त आले ' घेणार दिवाळांला
नविन जामात प्रथमच्या सणाला '

सुरू झाली मग तयारीहि जारी
किती तजविजि अन् खटपटीहि भारी
कुणी 'कोणा' ला चिडवितें सदाही—
' कशी उत्कण्ठित दारात उभी राही. '

मित्र तैसे सोयरे सगे सारे
स्वागताच्याप्रोत्थर्थ बोलबाले
मीहि गेलों आमन्त्रिला त्याही †
म्नेहि त्याचा मग नवल यात नाहीं.

ठमाबाई आणखी विठाबाई
सत्यभामाबाई नि रमाबाई
अशा आळितिल कितिक साळकाया
जमुनि आलेल्या जावया बघाया.

योग्य वेळीं त्या पातळीं गृहात
आणि गेलों मी थेट बैठकीत
बघुनि गोरगोमटा मला सारीं
म्हणति आली ही जावयाची स्वारी

† Passive Voice. त्याच्याकडून आमन्त्रिला गेलों असा अर्थ.

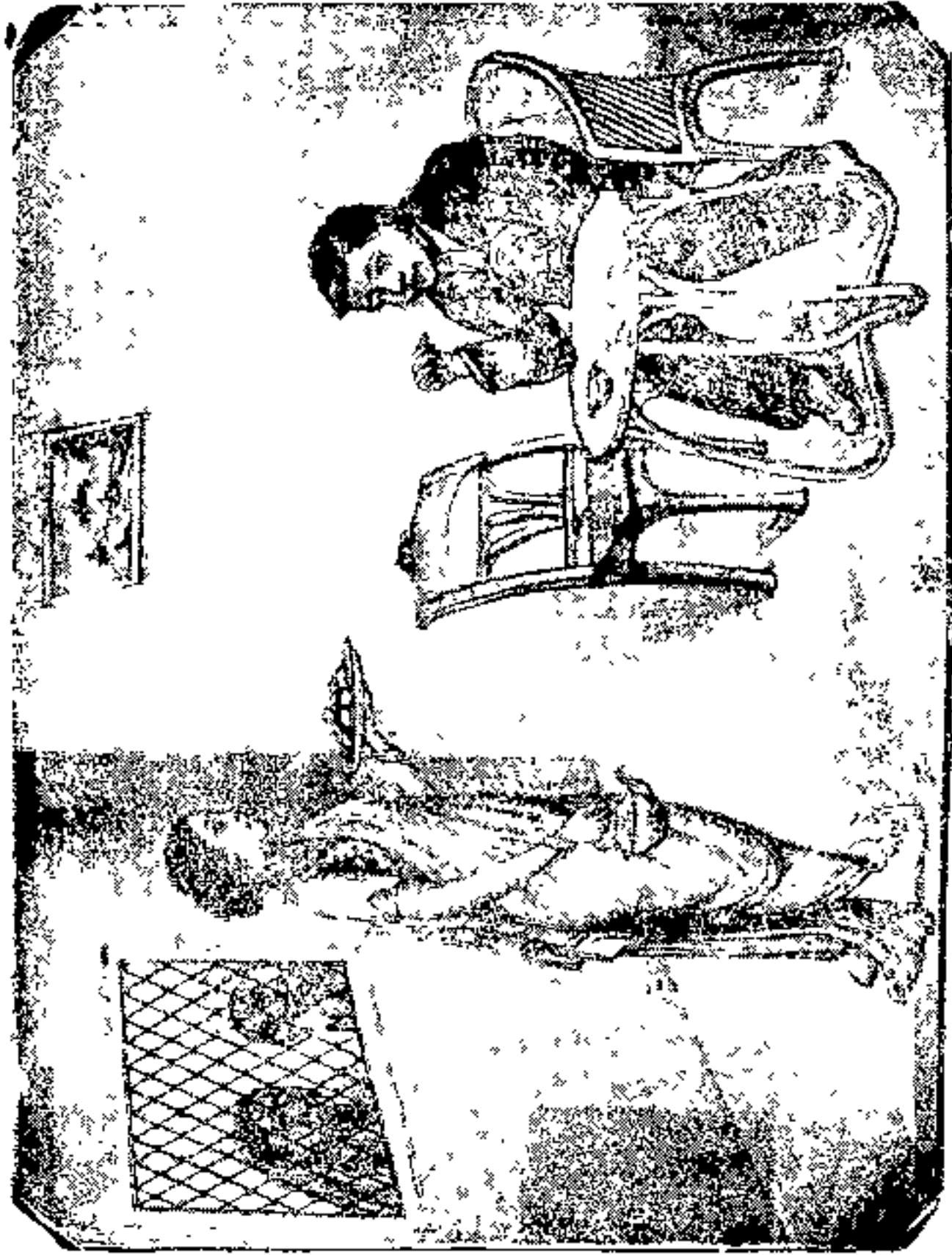

सासुबाई गुतल्या फराळांत *
 श्वशुर † गेले होतेहि ते क्लृप्तांत
 आणि ' कोणीसैं ' दडुनि बैसलें तें
 कोण तेथें मग ओळखील मातें ?
 बर्दि गेली जांवई घेउनीयां
 वेळ कितितारे जाहला बैसुनीयां
 काय पुसता मग तेथ उडे घाई
 कुणी पाणी टोंवेल मला देई.
 कुणी बोले, ' जाहला प्रवासांत—
 त्रास भारी घ्या विसावा निवात '

कुणी पुसतें ' कशें असतिं तातमाई ? '

कितिक डोकावुनि आजिबाई.
 मला आली मग नशा जांवयाची
 पडे विस्मृति मज काळ वेळ यांची.
 लोंच आलें ' कुणि ' घेउनी फराळ
 ओष्ठप्रान्तीं शिमत मञ्जु तें रसाळ
 गोड येणें, चालणें गोड भारी
 गोड रसना, रचनाहि गोड सारी
 मधुरतेची संपूर्ण कीं खुमारी
 वेंचुनीयां विधि निर्मि ही कुमारी !
 कप आला देहास विविध भाव
 मनीं आले; लोपला भिन्नभाव

* फराळ करण्यांत नव्हे—फराळाचें करण्यांत. † माझे नव्हे येउ घातलेल्या जांवयाचे.

तांच आले 'कुणि' घेउनी कराळ । ओष्टप्रान्तीं रिमत मञ्जु ते रमाळ ॥
असा नेत्रांनां नेत्र भेटणार. . . . . (दिवाळसण, पृष्ठ. ३२)

अता नेताना नेत्र भेटणार
 तोंच टाग्यातुनि उतरले श्वशूर. §
 सगतीला जामात तयाच्या हो
 (कोण तर मग हा लफंगा घरीं, हो !)
 नका बोलू मग फेर कशी होई—
 ' कोण मेला तोतया उभा राही ! '
 ' किती चावट हा बाइ लोक झाला
 धरा पकडा द्या पोलिसात मेला '
 कशासाठीं मग राहणें तिथें सीं ?
 पार सटकुनि पातळें परत धामीं .

× × ×

वृत्त कळतां हें सकळ जावयास
 हास्यऊर्मी उसळल्या मनीं त्यास
 शब्द आला मज पुन्हां यावयास
 परी जाणें का योग्य ?—नव्हे खास !

---

§ हे बहुधा क्लवातून परभारा स्टेशनावर गेले असावेत.

कुणया एकीस

—:०:—

प्रेमले ! तुझ्यावर मी राजी
मग का तर इतकी इतराजी ?
तू तलवार माझी
मी शूर बाजी
हसोत हसणारे पाजी
पण नको तुझी मज इतराजी.

तू कुराण माझे मी काजी
तू लोल जर्मनी मी नाझी.
हिटलर कीं
बुटलेर मी
म्हण पाहिजेल तें पारि राजी
हो सोडुनि सखये ! इतराजी.

चल् प्रेमाची नौबत पिटली
मी मसोलिनी अन् तू इटर्ली.
तू पोर्शिया मी वॅसॅनिओ
तू ज्यूलिएट् मी रोमिओ
मी वृक्षसखा अन् तू वेली
तू वक्रता मी मॅकिअवेली.

या तारुण्याच्या गालिं पुळ्या
ल्या मदनस्पर्शें होति कळ्या

नव पाकळ्या
जधिं फाकल्या
तेधवां शोभशिल पुण्यवती
नवलज्जाशील अशी युवती.

तोवरी कशाला इतराजी
तव मुग्धतेवरी मी राजी
कोमले ! किती हाजी हाजी
करु सोड अला ही इतराजी.

—

मला बाळ्या कां आवडतो ?

जरी अधाशी मुलखाचा आणि वाड बाळ्या
रोज कांनि तक्रारी किती घेति निरनिराळ्या
घरीं दाडगाईं दारीं चुगलखोरि भारी
आणि शाळेमार्जी मारामारि करी जारी
तरी आवडे मज बाळ्याः एक गोष्ट छान
तयाजवळ; टाकी मम जी चित्त मोहवून
जरी किती चाळे त्याचे पाहियले डोळा—
पशू सर्व एकाठायीं जणू होत गोळा
कर्धी वडिल झोंपीं जाता मरितसे डल्ला
खिशावरी त्याच्या, भावडावरि करि गिल्ला
तरी त्याजपाशीं होती एक ' वस्तु ' खास
जिच्यामुळें बाळ्या माझ्या पात्र आवडीस
रूप तयान्चें कसले तें ? — कुरपताच पूर्ण
जाहली असे या भूवरि वाटत अवतीर्ण
नखे कुरतडणें अन् खोटें बोलणें उगाच
धर्म हाच त्याचा बनला कायमचा साच
तरी मला बाळ्या मोठा गोड पोर वाटे
एक गोष्ट त्याची मन्मनि निस्सशय दाटे
जधीं करी माझी खोडी तदा मनीं वाटे
दोन भडकवाव्या श्रीमुखिं, परी चित्त हाटे,

कारण वाळ्याजवळी जातु एक हो की
जिच्यामुळें वाळ्या झाला प्रीय मला लोकीं
अशी कोणती ती ' वस्तु. ', ' जातु, ' ' गोष्ट, ' साची—
फिरविली जिने हा ऐशी वृत्ति मन्मनाची ?
काय सागु रासिका, ' केवळ चादणी नर्भींची
अशि सुदर अविवाहित तरुण ब्रहिण त्याची '

—

विरहिणीचे उद्गार

जर्गीं एकला तूं गाजी
माझा जीव तुला राजी.

दुनिया तुजवाचुनी सुनी
तुला चिन्तितें सदा मनीं
आनदाचा

बाळपणाचा

काळ मजेचा

तुजसांगातीं कण्ठयला
हृदंतरीं तुज सांठविला

असतें जरि मी माहेरीं
घसने प्रेमभरें स्वकरीं
चुम्बुनि तुजला कितीतरी
कौतुक करते परोपरी

प्रातःकाळीं

मधल्यावेळीं

सायकाळीं

ओष्टांनीं ओढुनि घेतें
आत्मसात् तुजला करितें.

दर्शनही दुर्लभ झालें
मग येथें स्पर्शन कुठलें ?

वर्ण तुझा तांबूस गौरा

‘ इकडे ’ त्याचा तिट्कारा

लग्न होउनी

मां या सदनीं

आले म्हणुनी

काय तुझा हवा दावा

सकलांनीं सपादावा ?

चैन जिवाला नच पडतें

ध्यास कधीं दर्शन घडतें

भवताली नणदा—जावा

काच कसा हा सोसावा ?

वाटे चोरुनि

भेट घेउनी

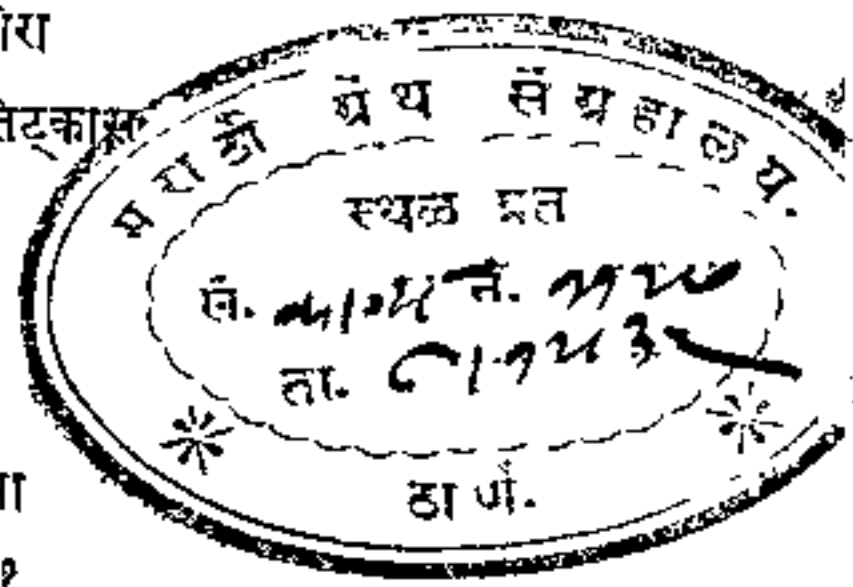
तुला चुम्बुनी

जीव एकदा शमवावा

तुजसागतीं रमवावा !

प्रेयसी जाहली लोल, प्रियसखा कोण तो पहा

वेड जो तिजला लावी—मधुर लिप्टनचा चहा !

पहिलें चुम्बन !

चचल मन जें भाव कोंवळे ओष्ठपुटावर लिहिते
पहिलें चुम्बन तुजें ठळकसें मोर्तब त्यावरि करितें
शुभ्र वस्त्र परिधान करोनी आलिस नाजुक नार
प्रथमदर्शनीं प्रथम दिनीं मी लजित झालों फार
अधोवदन जाहलों परि तुला धरिली सव्य करानें
आणि पाहुनी इकडे तिकडे चुम्बियली अवरानें
काम रसरसें सर्वांगीं तें मस्तक झालें सुन्न
काहीं न सुचे काहीं न रुचे भाव लोपले भिन्न
अधिकाधिक तव परिचय होता लज्जा गेली पार
आणिक बनलो दिसदिस मी दास तुझा लाचार
आता तर वर्णणें कठिण जी स्थिती जाहली दीन
रात्रदिन तुज वाचुनि सखये ! जिवास न पडे चैन
खुशाल धरुनी करीं हिंडतो दिवसाढवळ्या मार्गीं
जन जरि काहीं बदले तरिही पर्वा त्याची नाही
तुझ्यासर्ती जीवितयात्रा सुखकर होइल साची
अशीच पटली प्रथम चुम्बनीं खूणहि विश्वासाची
सतत चुम्बनें ओष्ठद्वयाचा रंग गुळावी गेला
आणि काळसर ठसा तुझ्या साखि ! प्रेमाचा अवतरला.
मदीय सौख्यास्तव तू झटता रक्षा करुनी घेसी—
निज देहाची परी दुज्याक्षणिं नवरूपें अवतरसी.

जुनीं पुराणीं किती चुम्बनें चुम्बुनि तुजला झालीं
तरी वाटतें मज पहिल्याची मधुता लव नच गेली
प्रथम चुम्बना शर्दीं गाता शिणेळ वाणी खास
त्यासच कळणें ज्यास विडीचा † ध्यास असें हमखास !

† हे सुदरि ! तिसऱ्या ओळींतील ' शुभ्रवल्ल ' तू सिगारेटच्या
रूपात असतानाचे आहे हें रसिकास सागावयास पाहिजे काय ?—कवि

शारदा की मृच्छकटिक ?

“ श्रीप्रासादिक स्त्रीविभूषित चलद्भ्रूमारिणी सगित ”
होती “ नाटक कम्पनी ” बहुपरी विख्यात लोकांप्रत
सास संच सुरेखही नटनटीसमिश्रणें जाइला
नाट्योत्कर्षगुणें समस्त जनही मोहून विश्रामला.
गाजे नाटक ‘ शारदा ’ दशादिशा ते हातखडें जसैं
तैसैं ‘ मृच्छकटिक ’ ही ‘ बसविलें ’ विन्तेड तैंही तसैं
मद्ग्रामीं गुणवान् अशी नटनटींची मडळी पातली
उत्साहास सुमार नाहिं—जनता सपूर्ण वेडावली.
तट्टे, बांबु जुळून ‘ थेटर ’ उभें झक्कास तें जाहलें
टोलेजग इमारती शहरचें † खेड्यामध्ये कोठले ?
गेलों एक दिनीं † प्रयोग बघण्या सर्गात मी ‘ शारदा ’
आली एक घडोनि दैवघटना जी केवला आपदा.
होता चालत तो प्रवेश बधुला पाहावया पातले
जें श्रीमन्त भुजगनाथ बहिरे तों नाट्यही रंगलें.

---

† ‘ शहरचें इमारती ’ असैं हेंगाडी व्याकरणरूप कवि कधींतरी करील
काय ? नाही. तर इमारती हें विशेषण समजून पुढें ‘ थेटर ’ हें अध्याहृत
समजावयाचें.

† रात्री. मुबई—पुण्याव्यतिरिक्त इतर ठिकाणच्या वाचकांनी याचा अर्थ
रात्री असा समजावयाचा. कारण या दोन ठिकाणचा अपवाद सोडून दिल्यास
इतरत्र नाट्यप्रयोग ‘ रात्री ’ होत असतात.

बाळ्याच्या.... ?

—:०:—

“ एक सोडिली, दुसरी धरिली नतर तिसरीवरी फिदा
ती झाल्यावर चवथी आली असा चालला खेळ सदा.
नाही वाई वधवत डोळा बाळ्याचा असला नाच
इतक्या करुनी पुन्हा आपला आहे तेथे आहेच.”

* * * *

“ उतास आले वयही म्हणुनी शोधुनि एक बरी दिवली
तिला सोडुनी दुर्जा पाहिली तारे नाराजो नच गेली.
तिसरीसाठी तडफड करतो, टिकेल का परि ही भीति
सदा जाचिते मनास माझ्या; मिळेल कोठे मग चवथी ?”

* * * *

एकीमागुनि एक सारख्या कितिक या वरिशी, बाळ्या ?
तुझ्या सुखास्तव रक्षा झाली त्यांची तारे न मना आल्या.
सत्तीपणाची तया लाभली पुण्याई मजला वाटे
परी तुझा हव्यास नव्याचा अजुनि न का बाळ्या आटे.”

* * * *

मातापितासुद्धा याचे उद्गार वाचुनी
वाचका ! वाटु दे न मनीं—“ बाळ्या राक्षस का कुणी ”
नाडिल्या कुणि ना नारी एकीमागुनि एकही
शाळा, चाकरि, सिगारेट ऐशा या युवती तिन्ही.

—

सोन्या सारं कांहीं बोलतो !

सोन्याच § वय वर्ष एक अथवा थोडे अर्धीक † असे
‘ आ आ ’ वांचुनि शब्द त्या न दुसरा बोलावया येतसे.
मातेच्या परि स्नेहपूर्ण हृदया सारेंच न्यारें दिसे
सोन्याला तर सर्व काहिं वदतां वाटे तिला येतसे.
पापा घेउनि एक त्यास म्हणते ‘ आई ’ मला बोलरे !
‘ आ आ—आ ’ मुख वांसुनी वदतसे हर्षोनि सोन्या त्वरें
“ ब्राई, बाल गुणी किती तरि अस ‘ आई ’ असें बोलला.
आता सोनुकल्या तसेंच वदरे तें नाम ‘ त्याचें ’ मला ”
“ आ—आ ” गर्वभरें करोनि बघतो सोन्या स्वमातेकडे
“ कैसे नाव वदे अचूक ” वदली “ आहे जरी वाकडे. ”
“ सोन्या हे झबुराव येथ बसले घे नाव त्याचे बरें ! ”
‘ आ—आ ’ फांकुनि ओष्ठ बाल वदलें मन्नाम तें साजरे.
“ पाह्यलत् ना झबुराव नाव तुमचे चटकन् कैसे सागतों !
जें जे ब्राइ ! तया विचारिल कुणी तें सर्वही बोलतो ! ”
मातेच्या हृदयास काय न दिसे ?—मातें मनीं वाटलें
शब्दब्रह्म समस्त भासत तिला सोन्यात सामानल !

---

§ सोन नव्हे सोन्या—कवोच्या शेजाऱ्याचा मुलगा. † ‘ क ’ वर जोर
द्या म्हणजे गण चुकणार नाही.

मी कोण ?

तीस दिवस वाट बघत रात्रदिन झुरत असे
प्राणिमात्र ज्यासाठी कोण असा तो मि ‡ असे ?

एक दिवस मी येता जीवकळी उमलतसे
अन् चटकन् जाता मी नूर पुरा उतरतसे.

वाणी, उदमी, परीट, मोलकरिण, घरवाले
हे सारे मजवरती विसम्बून राहियले.

‘ पहिली ’ला मी येतां नित्य—उदासीन—प्रिया
आज मात्र दन्तपाक्ति दावितसे पूर्णतया.

बाबू, मधु, पांडु, बडु, बोंडु मथी, यमी ठमी
आणि इसर डझनवार—वितरलोच नामें मी !

हीं सारीं एकलिन होउनियां मम धन्यात
एकच गिल्ला कव्ही नको जीव करिति त्यास

कारण पाटी, दऊत आणि दुध्या पेणसिली
हीं सारीं मजवांजुनि महिनाभर खोळबलिं !

कितक सावकार नष्ट, खाष्ट इतर दिनि भारी
आज मात्र पूर्ण त्याचि बघुनि घ्यावि लाचारी !

फकुंनेयां मज त्यांच्या तोंडावर चुप्प करी
घनि उदार कर्ण जणू ते केवळ जणु भिकारि.

आज काल या लोकीं ज्यावरि सारी मदार
तोच असे एकमात्र महिन्याचा मी ‘ पगार ’

---

§ मी. बालाच Poetic License म्हणतात. “ अरेरे, हेंही सागावें
लागते ! ”

तेव्हां आणि आतां

स्वच्छ दंत

अर्थात् आधुनिक सासूचें गाणें अथवा रडगाणें !

ता

किती बोलणीं टांचणीं सादिलीं म्या विषाची कुपी की जणू पाविलीं
नाहीं परतु कधींही चुकीनी वचें सासुला मी जनीं निंदिली.

किती उस्तवान्या बहू कष्ट केले, किती गालगुचे नि लत्ता किती
किती मार पाठीं, किती डाग हातीं, किती सोशिलें त्यास नाहीं मिती

किती आळ खोटे नि आरोप मोठे तसा आळ दुनींतिचा सोशिला
नाहीं परतु कधींही मुखानें बयला कसा बोल मी लाविला

सैपाक सारा, सडा केरवारा, दरारा तिचा पाहुनी आवरो
मी एकली राविलें पाहुणे पाच पन्नास पन्नास आले जरी

हे सोशिलें सर्वे एका जिवां जी तदा रोखलीं त्याच आशवरी
“ काढोन याचा पुरोपूर वच्चा पुढें मागुतीं मी सुनेच्यावरी ! ”

नाही परी ती पुरी आस झाली, जनाची गती जाहली पालटी
फाटेल झाला पुरा पोर माझाच भाळे तिला—अव्दसा गोमटी

माझ्या समोरी हसे बोलते त्याजसंगें भवानी कशी कारटी
सभेमाजि गाई, फिरायान्त जाई न सोडील पळही तयाला सटी

तिला बोलतां मी तिचा पक्ष धेई मला सारुनी बाजुला कारटा
त्यांचा परी कायदा हो निराळा—बयेसाठिं मज मारता मारतां

करी कामधंदा जरीही मुळींही मला त्रास नाहीं घडीचा परी.
समाधान नाहीं तरी मन्मनाला सुनेला लळाया न लाभे जरी.

देती बरें खावयला पुरेसें तसे वस्त्रही जें न लाभे मला
जरी पूर्वकाळीं तरी त्या सुखाचें मुळीं मोल काहीं न वाटे मला.

सासूपणाचो खरी जी मजा की सुनेला खरा जाच द्यावा जरी
 किती चागली ती असो ही न माझी पुरी होत इच्छाच केव्हातरी
 देवा ! पुरे हाल माझाच झाला जरी दाम खोटा तरी बोलणें .
 कोणी कुणाला वृथा आजकाळीं नको जाहलें हें अभागी जिणें
 तेव्हांचे दिवस भाग्याचे सास्वानीं भोगिले पुरे
 आता मी असतां सासू—सासुत्वच * जर्गी नुरे !

* संस्कृतांतून प्राकृत अवतरलें असें म्हणतात. इल्लींचा काळ उलटा
 आहे असें वरील सासू म्हणत आहे. त्या आधारे हें प्राकृताचें संस्कृत मी
 बनविलें आहे. शिवाय 'निरकुशाः कवयः' हा आधार आहेच.—कवि.

.....कसलें भांडण करतां ?
पानसुपारी खाउनि बुडवूं प्रमजलीं तें आतां
चचीकटका प्रथम भांडलीं .....

(समेट, पृष्ठ ५१)

तुल्सी, बिल्वदलें, फुलें विविधशीं तैसेच दूर्वाङ्कुर
हळदी कुंकु, अबीर, कर्पूर तथा गंधाक्षता, चौसर
याही पूर्ण भरोनिया तबक तें चिक्कार ठेवीयलें
बापूरावाजि नेसुनीहि मुकटा देवापुढें बसले
बाजूलाच तिथें धडाडत असे ती चुल्लिकासुदरी
बैसे तेथ समोर पाककुशला भार्या तयाची बरी
वस्त्रें देव पुशीत बापु बसले तों उग्रसा वास ये
वर्णाची करपून डाळ सगळी भाड्यात रक्षा उरे.
“ का तू ऐशि अजागळासम तुवा ‘ सैंपाक ’ पाहू नये ? ”
ऐसें बोलुनि बालकृष्ण पुजिला वाहोनि पुष्पें दळे.
आता जो जुपणार भाडण अकस्मात् तों * तिथें पातले
राजश्री हणमतपत बगळे मुल्की हपीसातले
“ या या, पत बसा असे—झडकरी दे पाट गे त्याजला—
कैसें काय ? हवा, हकाकत कशी बोला त्वरेनें मला
का हो व्हाइसरायची विहजिट ती यदाहि गेली दुरी ?
प्लेगाचाहि कहार काय अजुनी आहेच कोल्हापुरी ?
कज्जाचे मम काय काय करिती श्रोन्यायमूर्ती तरी ?
शेरा काय मिळे दिवाण हपिसामध्याहि कामावरी ? ”

* ‘ अकस्मात्तो ’ असें लिहू काय ?—पण नको. वाचताना तसा प्रयोग होणारच आहे !

रगोनी मग पूर्ण मिलद्वय तें सभाषणाभ्यतरीं
ऑटोमॅटिकलीच देव पुजिला एकेक जाई करीं.

पाहोनी कवि हा प्रकार थिजला अन् थकलासे § मनी
सारे काहिं तिथें यथास्थित दिमे—एकाग्रतेवाचुनी !

थट्टेची देवपूजा वा थट्टा देवपूजेची ?

विचारा जा तयांनाच ज्यास ही सवय रोजची.

---

§ थक झाला. थकला किंवा दमला नव्हे. -कवि.

दोन प्रहरच्या वेळीं ओढ्याकाठीं बसले खडो
 विश्रान्तिस्तव तोंच समोरुनि येते झाले बडो.
 चची सोडुनि बसले खडो, बटवा काढुनि बडो
 कुणी कुणार्शी बोलायाचें चित्ति खडो—बडो.
 सुमार महिन्यापूर्वीं झालें होतें भाडण त्याचें
 प्रत्येकानें प्रति दुसऱ्याचें श्रीमुख रड्वायाचें.
 पारि त्या दोनप्रहरच्या वेळीं मनात ये उभयाच्या
 जीवित हें क्षणभंगुर जाणुनि समेट करावयाचा.
 खडो म्हणती, “ या हो बडो कसलें भाडण करता ?
 पानसुपारी खाउनि बुडवू प्रेमजळीं तें आता.”
 ‘ हे: हे: ’ करुनी बडोहि पुढे तमाखु घेउनि सरले.
 दोन वैरि ते एक क्षणामधिं निज वैरा विस्मरले
 “ खरें वदा ह परतु बडो, जर तुमच्या टाभ्यानें §
 अमुच्या बाब्याच्या † पायाचा लच्का जर चाव्यानें—
 निष्कारण घेतलाच नसता तर का भाडण होतें
 तुमचें अमुचें खरें वदा हं वितुष्ट का मग येतें ?”
 “ खबरदार हा खडो तुमचें पोरच द्वाड उडाण—
 टप्पू मोठें काठी घेउनि श्वानाला हैराण
 सदा करितसे वाडपणानें प्रथम मारि तें त्याला
 साहजीक मग टाभ्या अमुचा प्रसाद देई त्याला.”

§ बडोचा कुत्रा. † खडोचा..... कुत्रा नव्हे, मुलगा.

“ तोंड आंवरा बंडो तुम्ही पाजी मोठें दिसता
निष्कारण का पोराला मम शिवीगाळही करतां ! ”
तदनंतर मग पुरी जुपलो त्या दोघा ‘ स्नेह्या ’ ची
चचीबटवा प्रथम भाडलीं नंतर दगाडविटाची—
वृष्टी झाली नंतर आले धोंडे आणिक काळ्या
खैरच केवळ तेथें नव्हत्या पोलिसातल्या लाळ्या.
लह्यालह्या, दंडादडी, केशाकेशी झाली
रक्त वाहिले ओढ्याकांठीं धराहि अवधी न्हाली.
एकामेका शिव्याशाप मग दे-देऊन उदण्डे *
दों बाजूनीं आले तैसे गेले खण्डो—बण्डो !

---

* उदड. ज्ञानेश्वर—रामदासादींनीं अकारान्त शब्द उकारान्त लिहिण्याचा
निष्कारण प्रघात पाडलाच आहे. जसें ‘ ईश्वर ’ याचें ‘ ईश्वरू ’ त्याचप्रमाणे
अकारान्त शब्द ओकारान्त लिहिण्याचा हा सकारण प्रयत्न आहे. कारण
‘ डो ’ ला ‘ डो ’ जुळला पाहिजे ना ? या ओकारानें रसिकास ओकारी येणार
नाहीं अशी खात्री आहे. —कवि.

सजा झालेल्या चोराचें गाणें

“ डोळ्यानीं बघतों,* ध्वनी परिसतों,+ कात्रो इकू लावितों
जिव्हा चालवितों, अभद्र वचनें वाचे अम्ही बोलतों
हातानीं † बहु मालही पळवितों, विश्रान्तिही घ्यावया
नाहीं रात्र रिकामि, झोप दिवसा ही ईश्वराची दया ! ”

पूर्वीं पूर्ववयें प्रसन्नमयता जेव्हा मिळे सृष्टिला
शाळेच्या § चिमण्या जगात असता हा श्लोक सी वाचिला
साध्या वाळमनास अर्थ पटला आनदही वाटला
आणी आचरणात प्रौढपणिते ¶ णेंअर्थ सपादिला
डोळ्यानीं बघणे, ध्वनी परिसणे इत्यादि सर्वा क्रिया
आताही घडती उपाधि चुकल्या † अर्थी परी या जिवा
जेव्हा जीव थकून पाहत परी रात्री कुठें जावया
नाहीं मार्ग सुळीं अहो हस्पली ती ईश्वराची दया !
शाळा जाउनि आज का नशिबि ये ही बन्दिशाळा अशी
काहीं पातक पूर्वजन्मि घडलें त्याचाच ही बक्षिशी
धदा नाहि तरी कितीक वर्षे जेमात ना चालला ?
तुदेंवे करि वेडि आज पडुनी शैथिल्य आलें मला

* टेहेळणी करतो. † कानोसा घेतो. ‡ ‘ हातानीं बहुसाळ काम करतो ’ असा पाठ ठेवला तरी चालेल. मात्र त्याचा अर्थ, ‘ नाना तन्हेच्या हातचलाख्या करतो ’ असा घ्यावयाचा. § अर्थात् चोराची शाळा. ¶ तेणे=यायोगें. गण चुकू नये म्हणून ‘ तेणें ’ च्या दोन शकलाचा फेरफार केला आहे. † हें अर्थीचें विशेषण घ्यावयाचे. चुकलेल्या अर्थी म्हणजे चोरास वाटतें त्याहून निराळ्याअर्थी म्हणजे खऱ्या अर्थी.

मी जातों नम सोबती कुटुनिया डोळींतुनी फाकले
झाली चगळ पोलिसास धरिले सर्वास एकेकले
एकीचें गुणतत्त्व त्यास नकळे झाला पुरा नाश हा
लक्ष्मी चंचल ती अर्जी ग्राहेंगृही राही स्थिरत्वे अहा !
द्रव्याने भरल्या जगास बघुनी हा प्रश्न चित्तीं उठे—
चोराची दुनियाच काय अवधी गेली उठोनी कुठें ?

कृपणाचें गाणें.

(' एकच प्याल्यां ' तील ' वेध तुझा लागे ' या पदावरून सुचलेली कल्पना.)

वेध तुझा लागे सतत money !

वसतिल राही नाणें वदनीं

जगतू सकल मज भासत स्वप्नय

मधुर ध्वनि तव खेळे कार्नी !

?

[सुप्रसिद्ध वादनपटू गोविंदराव टेंबे यांच्या ' कोण कोठेनि आली ' या
नितातमधुर गीताचें विडंबन]

कोण कोठें निघाली कुरामा

कुण्या धामा ?

कपटपट्टे ती तिचि चाल कितो वामा

नाहिं सीमा.

रात्र बहुत झाली, लपतछपत गेली

पावली नच पथीं क्षण विरामा

हे ‡ पापकामा !

‡ स्त्रीलिंगी ' ही ' या अर्थी ' हें ' वापरण्याचा जुन्या कवींचा प्रघात आहे.
त्याच अर्थानें ' हे ' ही ही समजावयाची.

कधीं ?

पात्रपटावरि विविध चवीच्या पाककृती था परोपरी
मुखीं कधीं पडणार परी ?

नाकाला आनद देति हे पक्वान्नाचे वास खरे
पुढ्यांत कधि येणार बरें ?

आंबट आंबट गोड कढी ही मन ओढे रायत्याकडे
कधीं परी पानांत पडे ?

चळत पुरीची देई थारा त्या चकचकत्या व्रशीमधीं
तोंडों पारि जाणार कधीं ?

झांपड पडते डोळ्यावरती—क्षुधा पेटताना उदरीं;
आग कधी शमणार परी ?

प्रतिरालीं हीं स्वप्नें दिसतीं इच्छाभोजनचित्रांचीं;
सृष्टि कधीं होइल त्याची !

अंधनयनिं ही बघते आशा विश्वाचि हें जिल्ब्याकार †
पोटिं कधीं अवतरणार ?

श्रीखण्डाची दाट केशरी सृष्टि पसरली ही इकडे
कधि भुरका हातून घडे ?

आणि बहूवा ! दिलीस वचनें; चोरुनि जिन्नस कितीतरी
देइन; पारि देणार कधीं ?

भोजनभास्कर जें जें वाञ्छिल ताटीं आणिक वाटिमधीं
पडेल तें तें सांग कधीं ?

---

† जिलवी + आकार. सधीरुल्लसार्ठी पहा— डॉ. भांडारकर यांचें
संस्कृत पहिलें पुस्तक. —कवि.

जेव्हा जीवनलेखनास जगतीं प्रारंभ मी मांडिला
जो जो दृष्टित ये पदार्थ सहजीं वाटे हवासा मला
बर्फीचा तुकडा, खमग चिवडा, मासे तसे बागडे
तेव्हा स्वल्पविराम माल विविधा वस्तूवरी बागडे.

आहे काय डब्यात ! त्या फळिवरी हें काय हें ठेविलें !
शाळा मी चुकवू कशी न कळता आईस, चिन्तः पडे.
कोणी पाहिल काय ! हें बघतसें दक् सशयें टाकित
सारा जीवनलेख मी करितसें तें प्रश्नचिन्हाकित.

अर्धांगी पुढतीं प्रवेश करि ता नानाप्रकारें नटे
सारें जीवन व्यर्थ होईल इथें साक्षी मनाची पटे.
कस्चें प्रेम नि, काय सागत असा, होती सदा भाडणें
अर्धा जीव बने सळूनि * पळुना वाटे जळो हें जिणें.
देवा ! हें कसलें उगाच लफडे मत्पाठीशीं † लाविलें !
केला अर्धविराम तेथ; पुढतीं चौंकर मी पाहिलें.
सारा लोक मला हसे म्हणतसे ठोब्या कसा राहि हा
नाहीं लेखन-वाचनीं मति मुळी ऐसा अडाणी मदा.
लोकोद्धार असे खरे परिसुनी भांवावळें मी क्षण
तेव्हा मूढ बन तसें सहजची उद्धारवाची मन.

* 'तिनें मला सळो कीं पळो केलें तेव्हा' असा अर्थ.

† माझ्या पाठीशीं. गंगाजम्नी समास. व्याकरणात न सांपडणाऱ्या
समासांत गंगाजम्नी समास म्हणतात. —कवि.

पाटे, अक, नवीन शब्द अथवा काही मला येइना
पत्नी, मित्र, स्वगे, जगात अवघे कोणी मला मानिना.

अर्धस्वल्पविराम, प्रश्न अथवा उद्गार यांचा मला
मर्वांचा परमोच्च सगम चिर जेथें असे जाहला—
(तेथें पूर्णविशम देउनि मला आता सुलें राहु दे.)
देवा ! ते मज शुद्धलेखन तरी आता पुरे येउ दे !

—

गड्या ! खरें बोल.

आव आणिसी विद्वत्तेचा बाताही लब्धा चवड्या
शोकुनि देसी परि सपादक ! काय येतसे तुला गड्या ?
आव आणिसी लेखनावरी टक्के करितो हवेतसे
परी लेखका ! खरें साग रें उपास करिशी कितोकसे.
आणि कवे ! तूं अमृतपानीं दग सदा होउनि जासी
परि इहलोक्यां खरे साग ना महाग आवटवरणासो.
जीम झडविसी सदा बोलुनी सचोटीचा धदा माझा
परि व्यापान्या, सचोटीवरी कितो खरा व्यापार तुझा ?
न्यायदेवतेच्या कार्यां तू तत्पर वांकला, कात अशा
कितो खऱ्याचें खोटें केलें खोटेंहि खरें भासविसो.
आटापेटा तुझ्या जिवाचा धमुच्या स्त्रीपेराकरतां
परि विमाएजटा, तुजला तुझ्याच पोटाची चिंता
भिषगवरा ! तू जीवितदानीं महापुण्य पदरीं घेसी
खोऱ्या सर्तिफिकाटावर्ती कितो मर्दी गाडुनि देसी ?
पातिव्रत्यावरी झोडिता व्याख्यानें सव्या हात
कुठें परा पत्नीव्रत तुमचें ? दडलें गणिकामहालांत !
आण पुढाऱ्या देसी शोकुनि अब्बाच्या सव्या गण्या
स्वराज्यनामें सार्वजनिक तू फंडाचा करिशी सप्पा.
सामाजिक, राजकीय, औद्योगिक कार्यास्तव अवतरली
अर्शा मासिके अकरा महिने राहतात गड्योगर्ही

परि वाराव्या महिन्यामध्ये काळें करुनी कायमचें,
राष्ट्रोद्योगसमाजहिताचे वारावें उरकिति सार्चें.

आणि नटाला कशास बोलू बोलुनि चालुनि तो खोटा
अभिनय नाहीं तारे नट हाई; कपन्यास नाही तोटा.

सावकार अनु समाजसेवक, धर्मवीर असले बेटे
किती घालिती धुमाकूळ जर्गि विचार करता मति हाटे.

* * * *

असा स्वार्थ हा जिकडे तिकडे बोकालुनि गेला जगती
कृत्रिमतेच्या फालकटावर जगुनी प्रौढी भिरवीती.

स्वार्थापार्यी झाली ज्याच्या ससाराचीही राका
आपलपोथ्या जर्गी खेद हा तापवितो त्या सराका.

सत वाटली तोंच महात्मा * दिसे उभा डोळ्यापुढती
धोर वाटला, दिव्य प्रेषिता § आशाही दाटे चिर्ची.

---

* म. गांधी. § पहिला टोप पहा.

धावा यमरायाचा *

धांव रे यमराया । किती अन्त पाहसी ! †
आकान्त माडियेला । नये कलणा कैसी
अन्तक हें नाम घेसी । कां न नवसाला पावसी !
घरोघरीं झाले कवी । न्याची निपज थांनवी
पांढऱ्यावर करता काळें । झाले काळ्याचे पांढरे
ऐसां रीतीं कितीकाची । नीती कवी सज्जनाची (?)
वेगळाल्या मासिकात । एक मात्र कविता येत
केवळ हेडिंगे बदलणें । हेच याचें अवघें जोगे
कर्धी चारी दुसऱ्याची । कर्धी मखलाशी स्वतःची
कर्धी जुन्याच मालाला । कोणी देतातो उजाळा
नग घेवोनीया हातीं । कवि बाजारीं फिरती
कोणी चालक मालक । मासिकाचा सवादक
भेतो सस्त्याचा हा माल । छगईचो हो कमाल
बॉर्दरीची वेपभूषा । कृतिमाची अवघो भाषा
जणू सजलेला हमाल । सिंहासनीं हो भूमाल
याचा पाहुनीया मेळा । अजी शब्दार्थ बदलला

* वाकवितेत “ मावादाष्ट अगदी अपरिहार्य आहे. ”

† ही ओळ यमरायाच्या बाबतींत निरनिराळ्या अर्थानी खरी नाहीं
असे म्हणण्याची कोणाची छाती आहे ! —कवि.

कवी म्हणजे झाली शिवी । पार मूलार्थ लोपवी
शारदेच्या मदिरात । चाले कीर्तीची खरात

तिच्यासाठी ही कोडगी । जमली बाजारबुणगी
असल्या नकल्यापुढे व्हावा । अस्सलांचा कोण केवा
देवा धावा धाता धावा । दूत आपले पाठवा

* * *

एक विनती राहीली । जरी मी ही कविता केली
तरी न म्हणावितो कवी । (कोण पत्करील शीवी !)
म्हणुनी प्रार्थितो जगदारि ! । थेलू नको माझ्या घरी.

पुस्तकालय, पुणे
१९७३

REFBK-0005132

हीं फुलें कुठली?

यत्र भेदुनि नाद पाहू नये । —तुकाराम.

[वामोर्तील एका कुजातील आसनाजवळ काहीं फुलें पडलेली एका रसिकास आढळली. त्यावरून तें एखादी रम्य प्रेमकथा घडलेली असावी अशी कल्पना करून ती ऐकावी या उत्सुकतेनें त्यानें बागवानास विचारले असता त्यानें जें उत्तर दिलें त्यामुळे रसिकास वरील तुकाराम आढवला!]

तरुणिमा जिची बहरली अशी सुदरी इथें विसली

तिची ही खूण काय उमटली ?

वाट पाहुनी शिणली तेव्हा विरहाश्रू वाहिले

तेच हे पुष्परूप राहिले !

उत्कटेनें मार्गप्रतीक्षा करित इथुनि चालली

तिची ही पाउलेच उमटली

अनुपम लावण्याला भुलुनी नक्षत्रे लाजली

तिच्या पदिं फुलें बनुनि लोळली !

प्रियकर येता तथास ती जीं कटुवचने बोलली

तींच हीं इथें पडुनि राहिलीं !

प्रेमकथा ऐकवीत साखिला रमणानें माळिलीं

फुलें, हीं शेष काय त्यातलीं ?

प्रेमगुजनीं रमता रमतां ओष्ठमधु चाखिलीं

गळलि ती काय चुम्बनावलि ?

आणि शेवटीं समेट होतां रमणि—बल्लभांचा

रुसवा मार्ग हा त्याचा—

ठेवुनि गेलो—अशी असावी प्रणयि-प्रणयिनीकथा

कदापो हाइल ना अन्यथा

प्रणयचेष्टितें गोड आशिं जयें चोरुनिया पाहिली

खरा ता भाग्यवान् महितलीं

बागेवरला दारवान बहु भाग्यवान् ममतसे

रोज नवि प्रेमसृष्टि बघतसे

चला पुसावें त्याला म्हणुनी रसिक धांवला त्वरें

म्हणे, “ हीं फुलें कोठलीं बरें । ”

* * * *

“ कची म्हन्ता ! हीं व्हय् ! दादा, चार कारटीं भलीं

चारुना बागेतुनि चाललीं.

नमुनी माझा सोंटा स्यानीं पळतांना टाकिलीं

कालपुन तींच इथें राहिलीं । ”

